

ספר איוב כדרמה סטירית

הקדמה

המבקש להציע פרשנות להבנת יצירה ספרותית כל שהיא – חייב, תחילה, לקבוע את הסוגה (הז'אנר) שהיא משתייכת לה.¹ בהניחנו, כי ספר איוב – סיפור המסגרת ומסכת הנואמים כאחת – לא רק משל היה (בבא בתרא ט"ו, ע"א), אלא בנוי "למשל ולשנינה" (דברים כ"ח, לו ועוד), כדרמה סטירית² – יש משום נטילת 'סיכון' בקביעה זו בשל הבעייתיות שבהגדרת הסטירה – כסוגה.³

הסטירה היא מעין קריקטורה מילולית, הנעה בין ציור מוסווה של הרצוי האידיאלי ובין תיאור מעוות של המצוי הראלי בחברה האנושית. הסטירה יוצרת עולם מהופך, שבו המצוי המעוות מוצג כראוי האידיאלי. גיבורי הסטירה הנם טיפוסים סטראוטיפיים – פעמים מעוררים רחמים, ופעמים מושמים לצחוק וללעג. בסטירה, הנזקקת להסוואה וליתחפושתי – הכל אפשרי והכל מותר; ופעמים מובאים הדברים עד אבסורד. מבחינה תוכנית – הסטירה מבקרת תופעות חברתיות ציבוריות או פרטיות – בהבליטה פגמים וליקויים על דרך ההגזמה

תאריכים: מקרא, פרשנות, דרמה, סטירה

1. יאיר הופמן, **שלמות פגומה – ספר איוב ורקעו**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 9-13. שלום רוזנברג, "איוב משל היה – פילוסופיה ופרשנות ספרותית", **מחקרים במקרא ובחינוך מוגשים לפרופ' משה ארנד**, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 148.
 2. על ספר איוב כדרמה – ראה מ.צ. סגל, **מבוא המקרא ג'**, ירושלים, תשי"א, עמ' 663. הופמן, **שם**, על הדרמה עמ' 26-32; על האירוניה עמ' 215-223; 259; 269; 290. שים לב במיוחד לדבריו בעמ' 218: "האירוניה של המחבר כלפי הקורא סמויה עוד יותר. אני מוצא אותה בעניין אחד בלבד, לכאורה, אך הוא עיקרו של הספר: עמדתנו כלפי תפיסות הגמול שמציגים הרעים. על האירוניה בספר איוב – ראה יעקב קליין, **איוב, עולם התנ"ך**, תל-אביב, 1996, עמ' 13.
 3. **האנציקלופדיה העברית, כ"ה**, ירושלים תל-אביב, תשל"ד, עמ' 702-703. עזריאל אוכמני, **תכנים וצורות – לקסיקון מונחים ספרותיים, ב'**, ישראל, תשל"ט, עמ' 85-87. זאב ויסמן, **סטירה פוליטית במקרא**, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 5-18. עמ' 15: "יואמנם כבר הבחינו שהצירוף "משל ושנינה" מרמז על משל שיש לו צביון של לעג ואירוניה (אנציקלופדיה מקראית, ה', עמ' 552). לא יפלא על-כן שבמהלך המחקר על הסטירה במקרא התברר לנו יותר ויותר שה"משל" במשמעותו המורכבת ובשימושי השונים מייצג יותר מכל סוג אחר של ספרות המקרא, את מאפייני הסטירה".
- ברוך קורצויל, "הערות למהות הסטירה", **במאבק על ערכי היהדות**, ירושלים, תש"ל, עמ' 68-85.

שנתון "לע" – תשס"ה כרך י'

והעיוות, הלעג והבוז. בלעגה מבקשת הסטירה לעורר ולעזעזע אמות-מידה מקובלות בחברה – בלא שתציע פתרון אלא על דרך הרמיזה השנונה בלבד. התחושה הקשה והכואבת של הסטיריקון דוחפת אותו לעזעזע ולהכאיב במגוון האמצעים העומדים לרשותו: למן השנינה וההומור – דרך האירוניה והסרקזם ועד הגיחוך והלעג המר, ולעתים – עד השמחה לאיד והקללה הנוקבת.

ואכן רק לאחרונה, אחר שעמדו בחקר-המקרא על מציאותם של יסודות סטיריים בסיפור המקראי, בספרות הנבואה ובספרות החכמה⁴ – נעשה ניסיון 'לגלות' במקרא יצירה ספרותית, הבנוייה כדרמה סטירית: ראשונה – מגילת אסתר⁵; ולאחריה – סיפור מגדל בבל (מעשה דור הפלגה),⁶ סיפור פסל מיכה⁷, ואולי – ספר יונה.⁸

נראה לנו, כי על יסוד מאפייני הדרמה הסטירית⁹ – ניתן יהיה לבאר את שמוצפן במסכת האירועים המתמיהים שבספר איוב, ואפשר יהיה ליתן פשר למסכת הנאומים הנשמעים כמבולבלים.¹⁰

מחבר ספר איוב, שלדעת רוב החוקרים חי ופעל בתקופה המקראית המאוחרת¹¹ – מבקש

Northrop Frye, *Anatomy of Criticism – Four Essays*, Princeton, New Jersey, 1971. pp. 223-239.

(להלן: פריי – סטירה).

4. ויסמן, שם, עמ' 18-12.

5. ויסמן, שם, עמ' 262-235. אדל ברלין, **אסתר, מקרא לישראל**, תל-אביב ירושלים, תשס"א, עמ' 9-4. ניסן אררט, **הדרמה במקרא**, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 406-382.

6. ויסמן, שם, עמ' 74-61. אררט, שם, עמ' 18-12.

7. אררט, שם, עמ' 168-160.

8. שם, שם, עמ' 367-358.

9. ראה דברינו בעמוד הקודם.

10. רמב"ם, **מורה נבוכים**, חלק שלישי ראש פרק כ"ג. נה. טור-סיני, **ספר איוב**, תל-אביב, תשי"ד, עמ' 387-380.

משה גרינברג, **על המקרא ועל היהדות**, תל-אביב, תשמ"ה, עמ' 235.

יוספה רחמן, "השטן בסיפור איוב", **בית מקרא** (קכ"ג) תמוז-אלול תשי"ן, עמ' 334. הופמן, שם, עמ' 145-132. בעמ' 41 הוא דוחה את "ההסבר האפשרי לכאורה שהספר הוא מחזה אבסורד בסגנון בקט-יונסקו, ועל כן הוא 'מבולבל' וכו'".

אביה הכהן, "איוב: בין פילוסופיה לספרות", **משלב**, (לח), אלול תשס"ג, עמ' 64-57.

11. סגל, שם, עמ' 662. (במהוסס) מ.צ. סגל, **איוב**, תל-אביב, תשי"ח, עמ' 13-12. אשר ויזר, **איוב**, תל-אביב, תשי"ב, עמ' יח-יט. הופמן, שם, עמ' 6. אבי הורביץ, **איוב, עולם התנ"ך**, תל-אביב, 1966, עמ' 16.

Samuel Terrien, *The Book of Job, The Interpreter's Bible Vol. III*, pp. 884-888.

מכאן ואילך: טריין.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

באמצעות הסטירה להתפלמס עם חכמי דורו, הרואים בניסיון, שהאל מנסה את הצדיק¹² משום הפתרון הטוב ביותר לבעיה הקלסית של הגמול (התאודיצייה): צדיק – ורע לו, רשע – טוב לו.¹³ הבחירה בדרך הסטירה בפולמוס – משחררת את המחבר מן ההתחייבות לדברים הנועזים שיכתוב.¹⁴

ואכן הדרמה הסטירית מאפשרת לצייר – במעין קריקטורה מילולית¹⁵ – עולם מהופך, אשר בו המצוי המעוות – מוצג כראוי האידאלי:¹⁶ איוב הצדקן בעיניו¹⁷, המתחסד בעיני רעיו – נראה בעיני האל-המלך 'השופט'¹⁸ – כ'צדיק'.¹⁹ ומי פוקח את עיניו לידע את האמת – ובכך מערער על 'הסדר-העולמי' – השטן – על תקן של ליצן, הוא 'שוטה-המלך' – 'המניע' את העלילה.²⁰

12. **אנציקלופדיה מקראית** (להלן - א"מ), ה', ניסיון, עמ' 879-883. סגל, **שם**, עמ' 646-651. יעקב ליכט, **הניסיון במקרא וביהדות של תקופת הבית השני**, ירושלים, תשל"ג, עמ' 21-25. בעמ' 24 הוא מסכם: "נתברר שאפשר לראות בו גם ביקורת חריפה, אם כי מוסווית במקצת, על עצם מושג הניסיון במקרא". בעמ' 23 הערה 29 הוא מעיר: "העובדה כי אף אחד מהם (איוב והרעים) אינו מזכיר את הניסיון מלמדת כי רק מסיבת ההיגיון הפנימי של ספר איוב אין המחבר מציין את דבר ידיעתם את הניסיון".
- יאירה אמית, **גלוי ונסתר במקרא, פולמוסים גלויים, עקיפים ובעיקר סמויים**, תל-אביב, 2003, עמ' 241-249. ישעיהו ליבוביץ, **אמונה היסטוריה וערכים**, "יראת אלהים בספר איוב", ירושלים, תשל"ב, עמ' 20-24. אנדרה נהר, "מעבר לניסיון – איוב ואברהם בהתנסותם", **המקרא ותולדות ישראל**, מחקרים לזכרו של יעקב ליור, תל-אביב, תשל"ב, עמ' 90-96.
- התייחסות חז"ל לנושא הנידון מתבררת בספרו החדש של חננאל מאק, "**אלא משל היה**" – איוב בספרות הבית השני ובעיני חז"ל, רמת-גן, תשס"ה.
13. יעקב ליכט, **א"מ, ח', שחר וענש**, תורת הגמול, צדקתו של האל, עמ' 287-305. יחזקאל קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית**, כרך שני ספר שני, ירושלים תל-אביב, תשט"ז, עמ' 595-623. יששכר יעקבסון, **לבעיית הגמול במקרא**, תל-אביב, תשי"ט, עמ' 11-42. עמוס חכם, **ספר איוב, דעת מקרא**, ירושלים, תשל"ל, עמ' 11-13. הופמן, **שם**, פרק שביעי "על צדקת האל בספר איוב", עמ' 225-260, ועוד – במפתח העניינים. קליין, **איוב, שם**, עמ' 12.
14. הופמן, **שם**, עמ' 222-223.
15. ויסמן, **שם**, עמ' 9. הגדרה של ארתור קסטלר בספרו "אמנות היצירה" עמ' 72-73.
16. ברוך קורצויל, "הערות למהות הסטירה", **במאבק על ערכי היהדות**, ירושלים, תשל"ל, עמ' 55-68. וראה, אוכמני, **שם**, עמ' 85-87. ויסמן, **שם**, עמ' 9: "הוא (קורצויל) אמנם הגדיר נכונה את מהותה הסגולית של הסטירה שלידתה בסטירה שבין המצוי והרצוי שבהווה החברתית, וייעודה הוא החרפת הסטירה שביניהם עד כדי אבסורד - - -".
17. "וישבתו שלשת האנשים האלה מענות את איוב, כי הוא צדיק בעיניו" (איוב ל"ב, א). על ה"צדקן" ראה ניסן אררט, "על יראת אלהים של איוב", **בית מקרא** (צ"ח), ניסן-סיון תשמ"ד, עמ' 263 (הערה 4); עמ' 266 (הערה 21).
18. הקבלה לימשפט של איוב אצל פרנץ קאפקה – מצויה אצל נהר, **שם**, עמ' 125; קורצויל, **שם**, עמ' 14. וראה הופמן, **שם**, עמ' 246.
19. הופמן, **שם**, עמ' 227-231; 241-242.
20. שקספיר הכיר את התיאטרון הקלסי והושפע מיסודותיו הדרמטיים. לכן מן הנכון לשים-לב לשת דמויות, המשתקפות, לדעתנו, בדמות השטן: 'שוטה-המלך' במחזה "המלך ליר" ופוק – במחזה "חלום ליל קיץ".
- ראה א.א. מנדיליב ואליס שלוי, **שקספיר עולמו ויצירתו**, תל-אביב, תשמ"ה, עמ' 203 ועמ' 79. ראה אליזבת פרוינד, **החיזיון השקסיפירי – "המלך ליר"**, האוניברסיטה הפתוחה תל-אביב, תשמ"ו, עמ' 39-46; 163-166. וראה מתי מגד, **הדרמה המודרנית**, תל-אביב, תשכ"ז, עמ' 367, 380.
- **השטן** בספר איוב משלב את שני 'התפקידים' כאחד: חושף את האמת – ובה בשעה מבלבל את היסדר. גם הנחש, הפוקח, כביכול, שנתון "לע" – תשס"ה כרך ה'

ביוזמת השטן ('השוטה'), המראה לאל-המלך את טעותו, מתנהל 'משחק' הניסיון באיוב – בשלושה שלבים: (א) הפגיעה ברכושו (ב) הפגיעה בגופו (ג) פגיעת 'האחר' בו (נאומי הרעים) – בלא שהמחבר, במכוון, נזקק לשורש נס"ה (או בח"ן).²¹

הצגת הדברים המוסווית פותחת פתח להציג את הדמויות ב'תחפושת' – הכל אפשרי, והכל מותר:²² איוב – המושלם באדם – **תם וישר וירא אלהים וסר מע איוב כל פגם**;²³ האל – בשם **יקוק** – אינו נוהג במידת הרחמים, כמי שאכפתי ומעורב בגורל האדם – כמשמעות שם-הויה במקרא;²⁴ גם הרעים – אינם רעים תומכים באיוב, אלא חכמים ומתחכמים. פעמים הם נלעגים בדבריהם עד כדי גרוטסקה.²⁵

לשם הבלטת האבסורד שבדברים נזקק המחבר לרקע קדום וללשון ארכאית שיצר.²⁶ באמצעותם הוא שם ללעג את להג גיבוריו, הביא לידי גיחוך את מעשיהם – כשהוא נעזר בכל אמצעי הסטירה: למן השנינה וההומור – ועד האירוניה והסרקזם.

את 'תשובתו' שלא מן העניין על בעיית הגמול נתן המחבר בפי האל – המתגלה מן הסערה – על דרך *Deus ex Machina* – 'דאוס אקס מכינה'.²⁷ פתרון מלאכותי ברור לקונפליקט הדרמטי-כביכול בין איוב ובין רעיו. בעקבות 'גילוי אלוהי' זה, מתרחשת לפתע לסיום, כדרך הסטירה – 'מהפכה':²⁸ לעומת המציאות המכוערת של איוב הצדקן, המכונס 'בעורו

- את עיני האשה לראות ומבלבל את יסדר העולם, - נקרא "ליצן" במדרש תהלים בובר א', ט עמ' 10.
 ראה אברהם אבן-שושן, **המלון החדש**, ירושלים, 1972. ליצן מקורו בשורש ל"ץ. א. ערבית: לאצ - סטה. 1. לץ, לגלגן, מי שאוהב להתלוצץ, מהתל. 2. בספרות העברית החדשה: מוקיון... ליצן-המלך.
 על משמעויות אחרות של "השטן" - ראה ליכט, **א"מ, ח'** הערך שטן עמ' 277-283; טור-סיני, **שם**, עמ' 22-25. חכם, **איוב, שם**, עמ' 13-14. מאיר וייס, **מקראות כוונותם**, ירושלים, תשמ"ח, הסיפור על ראשיתו של איוב, עמ' 352-362. הופמן, **שם**, עמ' 268-269. יוספה רחמן, "השטן בסיפור איוב", **בית מקרא** (קכ"ג) תמוז-אלול תשי"ג, עמ' 334-340. ראה פריי-סטירה, **שם**, עמ' 238-239.
 21. אמית, **שם**, עמ' 241, 247. ליכט, **שם**, עמ' 22. רחמן, **שם**, עמ' 96.
 22. ראה סיכומנו בראש עמ' 1. ויסמן, **שם**, עמ' 18.
 23. ברא בתרא ט"ו ע"ב: "א"ר יוחנן: גדול הנאמר באיוב יותר ממה שנאמר באברהם". . . הופמן, **שם**, עמ' 268.
 24. מ.ד. קאסוטו, **תורת התעודות**, ירושלים, תשי"ג, עמ' 31. מ.ד. קאסוטו, **מאדם עד נח**, ירושלים, תשי"ג, עמ' 56.
 25. הופמן, **שם**, עמ' 146-147; 150-151; 153.
 26. אבי הורביץ, **איוב, עולם התנ"ך**, עמ' 14-16.
 הופמן, **שם**, פרק ששי "על לשונו הקשה של ספר איוב", עמ' 183-223. עמ' 209: "נראה שהשימוש בסגנון ייחודי ליצירת מימוזיס של חברה זרה הוא פרי בחירת המחבר, משום שסגנון זה מתבקש מעצם המסגרת העלילתית הרעיונית של הספר". ישראל קנוהל, **מקדש הדממה**, ירושלים, תשי"ג, עמ' 157.
 27. אוכמני, **תכנים וצורות, א'**, ישראל, תשל"ז, עמ' 123: "אלהים מתוך המכונה" - *DEUS EX MACHINA* אמצעי שהיה מקובל בטרגדיה היוונית - - - לשם פתרון הקונפליקט הדרמטי בגזירת האלהות - - - כיום מכנים בספרות בשם זה כל פתרון שרירותי, מפתיע, "מודבק" - - - הופמן, **שם**, עמ' 219-223. עמ' 219: "מהו הפתרון שמציע נאום האל? - - - (2) אין בו תשובה משכנעת, והמחבר שם בידועין בפי האל דברים מתחמקים". וראה רמב"ם, **שם, שם**, פרק כ"ג.
 חכם, **איוב, שם**, עמ' שכה-שכט. קליין, **איוב, שם**, עמ' 196.
 28. קנוהל, **שם**, עמ' 156.

שנתון "מע" - תשס"ה כרך י'

לבדו²⁹ – מתגלית מציאות אידאלית: איוב בעל-התשובה, כביכול – "מתפלל בעד רעהו" – ואינו ממשיך להתפלסף.³⁰

באמצעות הדרמה הסטירית שיצר – מותח מחבר ספר איוב ביקורת על חכמת בני הקדם של דורו, המדריכה את האדם העומד ב'ניסיון' – לפעול אל מול הנורא האלוהי כדרך שמציע מחבר ספר קהלת: ירא את האלהים, וקבל את גזרותיו בשתיקה.³¹

לעומתה, על דרך הרמיזה – כמאפיינת את הסטירה – מציב המחבר את תחושת 'מורא-שמים', שבאה על האדם, שעה שהוא עומד אל מול הפלאי-האלוהי והוא מחריש.³² אל מול האמונה הפשטנית בתורת הגמול האלוהי לאדם העומד במרכז – מעמיד המחבר את האמונה באל מופלא שמעבר למוסר ולגמול.³³

בנותנו לדרמה רקע קדם-ישראלי ולשון ארכאית ומליצית – ביקש המחבר לומר: רק בדעת איוב ורעיו הנוכרים, ההולכים שבי אחר 'החכמה' – אפשר, שתתפתח השקפת-עולם חריגה על "אלהים" נורא ו"צדקת אלהים" משונה.

בישראל ידועה 'חכמה' אחרת, שהיא נחלת האל בלבד:³⁴ הן יראת ד' היא חכמה, וסור מרע – בינה (איוב כ"ח, כת).³⁵ יראה זו מבוססת על אמונה בחסדי-ד': כי עמך הסליחה למען תנא (תהלים ק"ל, ד).³⁶

נמצא, כי יותר משביקש מחבר ספר איוב למתוח ביקורת על המצוי – פתרון בעיית

29. אפרים א. אורבך, "זו"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים, תשמ"ו, פרק ארבעה עשר "קבלת עול מלכות שמים – אהבה ויראה" עמ' 370-348.

30. י"ד הלוי סולובייצ'יק, איש האמונה, ירושלים, תשל"ח, עמ' 37-36. הני"ל, בסוד היחיד והיחד, ירושלים, תשל"ו, "קול דודי דופק". ("איוב"), עמ' 343-347. ועיין, לעומתו, יאיר הופמן, "האירוניה – כאמצעי ביטוי מרכזי בספר איוב", תעודה ב' אוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ב, עמ' 170. וראה טריין, שם, עמ' 1196-1198. ליבוביץ, אמונה היסטוריה וערכים, שם, עמ' 22-23.

31. קהלת ג', יד; ה', א; ז', טז-יח; ח', יב-יג ועוד. אלהי קהלת נתפס כמי שממוקם בשמי מרום, רחוק מכל גילוי של יחס אישי אל האדם על אדמות; האל 'הנוראי' מתגלה - כמי שגוזר גזרות שרירותיות, ועל-כן טוב יעשה האדם אם יידע להסתדר עמו. יעקב קליין, קהלת, עולם התנ"ך, ירושלים רמת גן, תשמ"ח, עמ' 11-12. סגל, שם, עמ' 714.

O.S. Rankin, *The Book of Ecclesiastes, The Interpreter's Bible Vol. V. pp. 17-18.*

32. אורבך, שם, עמ' 356-357; יעקבסון, שם, עמ' 45-59; גרינברג, שם, עמ' 238-240; ליבוביץ, שם, "יראת אלהים בספר איוב" עמ' 23-24.

33. קנוהל, שם, עמ' 156: "בדומה לכך מבחין ספר איוב בין יראת האלהים של איוב הסר מרע ומצפה לגמול על צדקתו, אשר מביאה אותו להטיח דברים כלפי מעלה בתביעה להגשמת הצדק האלוהי, לבין התובנה הדתית של איוב לאחר שנתגלה אליו מן הסערה וחשף בפניו את היסודות האלוהיים הנפלאים מן התבונה האנושית, יסודות שאינם מצומצמים לגדרי הגמול". וייס, שם, עמ' 390.

34. הופמן, שם, עמ' 275-276.

35. יראה זו מושמת – על דרך הסטירה – בפי איוב. ראה: "ראשית חכמה - יראת ד', שכל טוב לכל עשיקם" (תהלים קי"א, ל); "יראת ד' – ראשית דעת" (משלי א', ז. ועוד שם ט', י; ט"ו, לג).

36. יצחק היינמן, א"מ, ג', יראה, יראת ד', עמ' 768-770.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

התאודיציה (תורת הגמול) על דרך 'הניסיון' – הוא מצא לנכון להציע באמצעות הסטירה את הראוי: עבודת ד' האמיתית – שעה שהאדם גומל חסד, וש"לא על מנת לקבל פרס" (שכר).³⁷

ספר איוב כדרמה במבנה אפיזודי

ראינו, כי יסודות של דרמה בספר איוב – נמצאו כבר בכתבי חוקרים ופרשנים.³⁸ בספרנו "הדרמה במקרא",³⁹ כמובא להלן, בנינו את ספר איוב – כדרמה במבנה אפיזודי,⁴⁰ ה'מוצגת', על דרך הקריאה המומחזת בפני קהל מאזינים – ואינה מועלית, עקרונית, על גבי במה:⁴¹

37. אבות א', ג: "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא היו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס; ויהא מורא שמים עליכם". הגרסה עפ"י שמעון שרביט, **מסכת אבות לדורותיה**, ירושלים, תשס"ד, עמ' 65.

אררט, "על יראת האלהים של איוב", **שם**, עמ' 277.

38. הופמן, **שם**, עמ' 24, 26, 41. וייס, **שם**, עמ' 336. קורצווייל, **שם**, 28.

Archibald MacLeish, J.B. A play in verse, Cambridge Massachusetts, 1958. עיבוד למחזה.

39. אררט, **הדרמה במקרא**, עמ' 443-444.

40. אררט, **שם**, עמ' 422: נספח ד', מבנה הדרמה, על-פי

Edwin Wilson, The Theatre Experience, New York 1976, pp. 128-129.

בניגוד לדרמה במבנה קלימטי, שהיא אינטנסיבית מבחינת הדמויות, הזמן והמקום ובחירתה אל השיא – הדרמה במבנה אפיזודי שוזרת סיפורים-סיפורים לאורך זמן רב ובמקומות שונים: מספר הדמויות רב; אפשר, שתהיינה שתי עלילות מקבילות; סצנות קומיות משולבות בין תמונות רציניות; ופעמים התמונות ערוכות, במרומו, בהקבלה.

41. אררט, **שם**, עמ' 8-10. האמן-המספר, בימשחקו, הציג את הדרמה בפני קהל, שחונך והורגל מנעוריו לביים בדמיונו – על-פי 'התסריט' שהובא לפניו – התרחשות כאן-ועכשיו של עלילה, דיאלוגים וקונפליקט – ביתמונותי ובימערכות.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

איוב 'הצדיק' (איוב אי-מ"ב)

כדרמה במבנה אפיזודי

פרולוג (אי-ג): איוב ירא אלהים וסר מרע – איש גדול ויהי מקנהו... גמלים... בקר... ויהי האיש ההוא גדול מכל-בני-קדם.

(אי, ד-ה): מערכה ראשונה – מעשיו 'הצדקניים' של איוב – על הארץ:
תמונה א' (ד): משתה בני איוב ובנותיו:

והלכו בניו ועשו **משתה** בית איש יומו.

תמונה ב' (ה1): איוב חושש מן הדין:

ויהי כי הקיפו ימי המשתה, וישלח איוב ויקדשם.

תמונה ג' (ה2): איוב חרד, שמא חטאו בניו:

והשכים בבקר והעלה עולות מספר כלם, כי אמר: **אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם.**

(אי, ו-יב): מערכה שנייה – הדיון במעשיו של איוב – בשמי-מרום:
תמונה א' (ו): השטן מתייצב על ד':

ויהי היום ויבאו בני האלהים **להתייצב על ד', ויבוא גם השטן,**
בתוכם.

תמונה ב' (ז-יב1): השטן מציע לנסות את איוב ונענה:

ויען השטן את ד' ויאמר: **החנם ירא איוב אלהים? הלא אתה שִׁכְתָּ**
בעדו... ואולם שלח-נא ידך וגע בכל אשר לו, אם לא על פניך יברכך. ויאמר
ד': **... רק אליו אל תשלח ידך!**

תמונה ג' (יב2): השטן יוצא לבצע את זממו:
ויצא השטן מעם פני ד'.

(א', יג-כב) : מערכה שלישית – מעשי השטן בכל אשר לאיוב ותגובת איוב :

תמונה א' (יג-יט) : משתה בני איוב ובנותיו :

ויהי היום ובניו ובנותיו **אֲכָלִים וְשׂוֹתִים יין** בבית אחיהם הבכור ומלאך

בא אל איוב ויאמר...

ותפל שָׁבָא ותקחם, ואת ה**נְעָרִים** הכו לפי חרב...

עוד זה מדבר... ויאמר : אש אלהים... ותבער בצאן ו**בנְעָרִים** ותאכלם...

עוד זה מדבר... כשדים... ויפשטו על הגמלים ויקחום, ואת ה**נְעָרִים** הכו

לפי חרב...

עַד זה מדבר... והנה רוח גדולה... ויגע בארבע פנות הבית ו**יִפֹּל על הַנְעָרִים**

(= בניו) וימותו...

תמונה ב' (כ-כא) : איוב מצדיק עליו את הדין :

ויפל וישתחו ויאמר : ד' נתן וד' לקח! יהי שם ד' מברך!

תמונה ג' (כב) : איוב ירא-חטא :

בכל זאת **לא חטא איוב** ולא נתן תְּפִלָּה לאלהים.

(ב', א-י) : מערכה רביעית – איוב עומד במבחן השטן :

תמונה א' (א) : השטן שב ומתייצב על ד' :

ויהי היום... ו**יבא גם השטן בתוכם להתיצב על ד'.**

תמונה ב' (ב-ו) : השטן שב ומציע לנסות את איוב :

ויען... **עור בעד עור, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו.**

תמונה ג' (ז-י) : השטן שב ויוצא ומבצע את זממו :

ויצא השטן מאת פני ד' ויך את איוב.

השיא-כביכול : ויאמר אליה : גם את הטוב נקבל מאת האלהים, ואת הרע לא נקבל!?

בכל זאת **לא חטא איוב בשפתיו.**

(ב', יא-מ"ב, ו) : מערכה חמישית – איוב מתמודד עם בעיית "הרע" בעולם :

תמונה א' (יא-יג): הרעים – אין דבר בפיהם לאיוב

וישמעו שלשת רעי איוב את כל הרעה הזאת הבאה עליו ויבאו לנווד לו
ולנחמו...

ואין ד'בר אליו דבר...

תמונה ב' (ג', א-ל"ז, כד): הרעים אינם נושאים פנים לאיוב בדבריהם:

אחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו: (ג', א)

ויען אליפז התימני ויאמר: (ד', א)

ויען איוב ויאמר: (ו', א)

ויען בלדד השוחי: (ח', א)

ויען איוב ויאמר: (ט', א)

ויען צפר הנעמתי ויאמר: (י"א, א)

ויען איוב ויאמר: (י"ב, א)

הפסקה ראשונה: (כ"ז, א-ו) ויִסֹף איוב שאת משלו ויאמר.

הפסקה שנייה: (כ"ט, א-ב) ויִסֹף איוב שאת משלו.

שתיקה כללית: (ל"א, מ) תמו דברי איוב.

וישבתו שלשת האנשים האלה מענות את איוב, כי הוא צדיק בעיניו. (ל"ב,

א-ב)

ויחר אף אליהוא בן ברכאל... באיוב חרה אפו על צדקו נפשו מאלהים... (שם,

ב)

תמונה ג' (ל"ח, א-מ"ב, ו): איוב משפיל עצמו לפני האל – בעקבות שני נאומי ד' מן הסערה:

ויען ד' את איוב מן הסערה ויאמר... (ל"ח, א)

השיא: ויען איוב את ד' ויאמר לשמע-אזן שמעתיד, ועתה – עיני קִאֶתְנָךְ!

על-כן אמאס, ונחמתי על עפר ואפר (מ"ב, א-ו).

(מ"ב, ז-יא): מערכה ששית – איוב חוזר בתשובה?

תמונה א' (ז-ח): הרעים לא דברו נכונה כאיוב:

ואיוב עבדי יתפלל עליכם... כי לא דברתם אלי נכונה – קַעֲבְדֵי איוב....

תמונה ב' (ט): האל נושא פנים לאיוב הסלחן:

ויעשו כאשר דבר אליהם ד', וישא ד' את פני איוב.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

תמונה ג' (י-יא): האל מְנַשָּׂא את איוב :

וְד' שָׁב אֶת שְׁבוֹת אִיּוֹב בְּהִתְפַּלְלוֹ בְּעַד רְעָהוּ ...

אפילוג (יב-יז): איוב מת זקן ושבע ימים :

וְד' בֵּרַךְ אֶת אַחֲרֵית אִיּוֹב מֵרֵאשִׁיתוֹ ...

אם הקורא ישים לב למילות המפתח, המודגשות בתמונות שהצענו, הוא יבחין בהקבלה⁴² בצורה כיאסטית, בין תמונות המערכה הראשונה – לתמונות המערכה השלישית; ובין תמונות המערכה השנייה – לתמונות המערכה הרביעית. לעומת זאת, תמונות המערכה החמישית – מנוגדות לתמונות המערכה הששית. מכאן – שני השיאים: בסוף המערכה הרביעית ובסוף המערכה החמישית.

במערכה הראשונה והשלישית – התמונה הראשונה עומדת בסימן המשתה של בני איוב ובנותיו. בתמונה השנייה איוב חושש מן הדין – ומצדיקו, ואילו בתמונה השלישית מתגלה איוב – כירא חטא.

במערכה השנייה והרביעית – התמונה הראשונה עומדת בסימן ההתייצבות של בני האלהים והשטן בתוכם. בתמונה השנייה טוען השטן, כי יש לנסות את איוב, באשר האל שָׁךְ בְּעֵדוֹ ... וכל אשר לאיש יתן בְּעַד נַפְשׁוֹ. בתמונה השלישית יוצא השטן מעם פני ד' לפגוע באיוב.

במערכה החמישית, בתמונה הראשונה, מוצגים הרעים כמחרישים: ואין דָּבָר אֵלָיו דְּבַר, ואילו במערכה הששית – לאחר שנתעשתו ודיברו – מתברר, כי לא דברתם אלי נכונה. בתמונה השנייה במערכה החמישית לא נשאו הרעים את פני איוב בנאומיהם; ואילו במערכה הששית – לעומתם – נשא ד' את פני איוב, ובניגוד לתמונה המשפילה, שמצייר בה איוב את עצמו בסוף המערכה החמישית – על כן אמאס, ונחמתי על עַפְר וּפַר – מתגלה איוב בסוף המערכה הששית – כמי שהאל מְנַשָּׂא: וְד' בֵּרַךְ אֶת אַחֲרֵית אִיּוֹב - מֵרֵאשִׁיתוֹ.

42. ממאפייני הדרמה במבנה אפיוודי. ראה סוף הערה 40 לעיל.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

הדרמה הסטירית בפעולה

נסה עתה לקרוא את הדרמה האפיזודית – תמונה-תמונה במפורט – קריאה בשני המישורים: הגלוי והנסתר – כדרך הסטירה.

פרולוג (א', א-ג): איוב ירא אלהים וסר מרע – איש גדול

תיאור דמותו של איוב, בפרולוג, על דרך ההגזמה והמלאכותיות – 'מחייב' הצגה פתטית של הדברים – מלווה בנימה של חוסר אמון: איש (בעל חשיבות)⁴³ היה בארץ עוץ (ארץ בעלי העצה – 'החכמים')⁴⁴ איוב שמו⁴⁵ (כשם אחד משלושת הצדיקים מבני הקדם).⁴⁶ והיה האיש הוא תם וישר וירא אלהים – (כדי להבטיח שלא תבואהו רעה) ... וסר מרע.⁴⁷ (ואמנם) ויולדו לו שבעה בנים ושלוש בנות (משפחה מושלמת, שהרי המספרים כאן – טיפולוגיים). ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן ושלוש אלפי גמלים וחמש מאות צמד בקר וחמש מאות אתונות (עושר מופלג) וְעֶבְדָּהּ (=עבדים ושפחות) רבה מאד (לשון של הגזמה) – (בסיכומו של דבר): ויהי האיש הוא גדול (במקנה, במעמד ובחכמה) מכל בני קדם.⁴⁸

מערכה ראשונה (א', ד-ה): מעשיו 'הצדיקים' של איוב – על הארץ:

תמונה א': משתה בני איוב ובנותיו:

(ומכיוון ש) ויהי⁴⁹ האיש הוא גדול (עשיר מופלג – איפשר לבני ביתו לשמוח ולהתהולל): והלכו

43. צבי רדי וחיים רבין, המלון החדש לתנ"ך, ירושלים, 1980, ערך "אישי", הגדרות 7. 8. 9. ראה בדומה: **איש יהודי** היה בשושן הבירה ושמו מרדכי... **איש ימיני** (אסתר ב', ה). וראה י' קיל **ספר שמואל א'**, דעת מקרא, לכתובים: א', א; כ"ה, ב.

44. וייס, **שם**, עמ' 342-344. חכם, **איוב**, עמ' 16.

45. ש.ל. גורדון (שלי"ג), **ספר איוב**, תל-אביב, התשי"ד, עמ' 4. השם דו-משמעי: א. איוב, מהשורש אי"ב=שני"א, במשמעות של שוא, נרדף. ב. בערבית בצורת איוב – במונח בעל-תשובה, או סתם צדיק תמים. וראה **איוב**, **עולם התנ"ך**, עמ' 25: השם איוב הוא שם תאופורי, שמשמעו: איה האב, והיה רווח באלף השני לפה"ס במרכזים שמיים-מערביים ובמצרים.

46. יחזקאל י"ד, יד.

47. הפרדת וסר מרע מן התארים המופלגים של איוב מנתבת את הביטוי אל האמור במשלי: **בחסד ואמת יִכְפֹּר עוֹן, וּבִירֵאת ד' סוּר מֵרַע** (ט"ז, ו); **מסלת ישרים סור מרע, שומר נפשו נצור דרכו** (ט"ז, ז), ועוד במשלי ובתהלים.

48. הכתוב מאזכר הן את נבל: והאיש גדול מאד (שמ"א כ"ה, ב) והן את ברזלי: כי איש גדול הוא מאד (שמ"ב י"ט, ל). ואפשר רומז לשלמה: **ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם** (מל"א, ה', י). ראה אשר ויזר, **איוב**, תל-אביב, תשי"ב, עמ' כב: גדול בעושר ובכבוד. וראה אריה בן-צבי, **ביאורים לספר איוב**, חיפה, תשנ"ט, עמ' 3: התואר "גדולי" הונח גם על עשיר וגם על חכם.

49. הביטוי יהי פותח עניין חדש בסיפור איוב (ראה לחלק א', ו, יג; ב', א; מ"ב, ז), והוא מצוי בסיפור המקראי. ראה (בשכיחות מרובה) סיפור יוסף ואשת פוטיפר (בראשית ל"ט).

על-פי הצעתנו, הביטוי כולו סיים את הפרולוג ופתח את התמונה הראשונה. תופעה זו שכיחה בסיפור המקראי הערוך כדרמה. ראה ארט, **הדרמה במקרא**, עמ' 52 הערה 13; עמ' 62; עמ' 65 הערה 14. ועוד שם.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

בניו ועשו משתה⁵⁰ (ב) בית איש (ב) יומו (יום הולדתו),⁵¹ ושלו וקראו (בנוהל קבוע)⁵² לשלשת אֶחֶייתיהם
לאכל ולשתות עמהם...⁵³

תמונה ב' (ה1): איוב חושש מן הדין:

ויהי⁵⁴ כי הקיפו (נגמרה החינגה)⁵⁵ וישלח איוב (החושש מן הפורענות) ויקדשם (הכינם לקראת
טקס החיטוי – הקרבת הקורבנות – למחרת).⁵⁶

תמונה ג' (ה2): איוב חרד, שמא חטאו בניו:

הושכים בבקר והעלה עלות (כ) מספר כלם, כי אמר (בלבו) איוב (המקדים רפואה למכה): אולי חטאו
(כבר) בני (בעת המשתה) וברכו (לשון נקייה) אלהים בלבבם (ומן הראוי להסיר את הרע). ככה
יעשה איוב כל הימים (מבקש להסתדר עם דין 'האלהים' ולהיחשב זכאי בעיניו).

בסופה של המערכה, כדרך הדרמה, אנו נותרים ב'מתח' – חפצים לדעת – ההצליח איוב
לסדר את 'האלהים'?

מערכה שנייה (א', ו-יב1): הדיון במעשיו של איוב – בשמי-מרום:

תמונה א' (ו): השטן מתייצב על ד':

ויהי היום⁵⁷ (אפשר ראש השנה – יום הדין והמשפט לכל באי-עולם) ויבאו בני האלהים להתיצב
(למסור דברים בפמליה של מעלה על-אודות שליחותם על-אדמות)⁵⁸ על ד' (שימוש

50. משתה אף הוא משתמע לשני פנים: מצד אחד יעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק (בראשית כ"א, ח); ומצד שני יום הלדת את פריעה ויעש משתה לכל עבדיו (שם, מ', כ). ראה איוב, עולם התנ"ך, עמ' 27. על-פי פסוקים יג, יח, להלן, לא נקי היה המשתה מהוללות. וראה מצודת-דוד בביאורו לאיוב ח', ד.

51. ראה בסוף ההערה הקודמת: יום הלדת את פריעה. ואפשר, שההתיצבות הייתה ביום ראש השנה, כפי שמסתברים הדברים בפתח המערכה השנייה: ויהי היום ויבאו בני האלהים להתיצב על ד' (א', ו). וכך בפתח המערכה השלישית: ויהי היום ובניו ובנותיו אכלים ושתים יין בבית אחיהם הבכור (א', יג). ראה של"ג, שם, עמ' 6-7. ראה ויזר, שם, עמ' כב. וראה נ"ה טור-סיני, ספר איוב, תל-אביב תשי"ד עמ' 4.

52. של"ג, שם, עמ' 6; חכם, שם, עמ' ה' והערה 11.

53. ראה איוב, עולם התנ"ך, עמ' 27. ההיו צעירות ובאו על תקן של בדרניות? ואם היו נשואות – היכן בעליהן? בסטירה – הכל אפשרי.

54. ויהי – לציון תמונה חדשה. ראה הערה 49 לעיל.

55. ראה איוב, עולם התנ"ך, עמ' 27-28.

56. ראה שם, שם, עמ' 28. של"ג, שם, עמ' 7.

57. ראה הערות 49, 51 לעיל. ויהי פותח מערכה; ומסתבר, כי במקביל למערכה הראשונה היום הוא ראש השנה.

58. משלי כ"ב, כט: לפני מלכים יתיצב. טור-סיני, שם, עמ' 6. חכם, שם, עמ' ז'. של"ג, שם, עמ' 9.

אנכרוניסטי ופרדוקסלי בשם-הויה, המציין במקרא דווקא את ק ר ב ת האל אל האדם⁵⁹).
ויבא גם השטן (השייטן-הרכלן, על תקן של 'שוטה-המלך',⁶⁰ הפוקח את עיני האלהים במרום
לראות את שבאמת מתחולל עלי אדמות) **בתוכם** (נדמה – כאחד מבני האלהים...).

תמונה ב' (ז-יב): השטן מציע לנסות את איוב ונענה:

ויאמר ד' אל השטן: מאין תבא? (ציין את מקום שיטוטך-ריגולך⁶¹ הפעם). ויען⁶² השטן את ד' (אינו
משיב מיד – ותשובתו מתחמקת): משוט בארץ (באופן כללי) ומההלך בה (זה עתה באתי – ולא
מצאתי כל עניין לענות בו)... ויאמר ד' אל השטן (אינו מניח לו להתחמק): השמת לבך על עבדי
(הנאמן⁶³) איוב? (השטן אינו מגיב. נדמה – כמי שמפקפק בציון נאמנותו של איוב. האל נאלץ
לפרש את קביעתו): כי אין כמהו בארץ (ששבת משיטוט בה) – איש תם וישר, ירא אלהים וסר מרע
(חזרה מילולית על הקביעה המפוקפקת בפרולוג).

ויען השטן את ד' (שוב אינו משיב מיד, אלא אחר שיקול-דעת) ויאמר: החנם ירא איוב אלהים ('יראת
אלהים' נמוכה על מנת לקבל פרס)!! הלא אתה שכת (הגנת) – בעדו ובעד ביתו ובעד כל אשר לו –
מסביב (ולפיכך איני יכול להתהלך ולבחון את שמסתתר מבעד – מאחרי הדברים; ולעומת
זאת): מעשה ידיו ברכת (בשפע), ומקנהו פרץ בארץ. ואולם (כדי לבחון איזה 'ירא אלהים' הוא) שלח
נא ידך, וגע בכל אשר לו (העמידהו בניסיון ותראה), אם לא (בוודאי – לשון שבועה ח י ו ב י ת)⁶⁴ על
פניך (בעזות מצח)⁶⁵ יברכך (לשון נקייה – במקום: יקללך).

ויאמר ד' אל השטן (נענה לאתגר): הנה כל אשר לו (נתון) בידך (למבחן – בתנאי ברור) – רק אליו
אישית) אל תשלח ידך (לפגוע בו).⁶⁶

59. ראה הערה 24 לעיל.

60. ראה הערה 20, לעיל.

61. ראה חכם, איוב, על-אתר עמי ז.

62. ויען במקרא כמוהו – במשמעות: נשא קולו ואמר (בקול רם). הש' קול ענות אני שמע (שמות ל"ב, יח), וענית ואמרת (דברים כ"ו, ה) ותען להם מרים (שמות ט"ו, כא), בדרך כלל פותח עניין (אחר הפסקה) ואינו בא דווקא כמענה. ראה, בסמוך, ביאורנו לפסוקים: ז, ט; ב, ד; ג, ב ועוד.

63. שליג, שם, עמי 10-11. איוב, עולם התני"ך, עמי 30.

64. מ"צ סגל, איוב, תל-אביב, תשי"ח, על-אתר עמי ב'. ראה איוב כ"ב, כ; ל"א, כ.

65. שליג, שם, עמי 12; בן-צבי, שם, עמי 5.

66. מעניין שימוש הלשון בביטוי זה, שיש לו מקבילה יחידה במקרא: ויאמר: אל תשלח ידך אל הנער (בראשית כ"ב, יב).

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

תמונה ג' (יבב): השטן יוצא לבצע את זממו:

ויצא השטן מעם פני ד' (לפגוע בכל אשר לאיוב⁶⁷).

בסיום המערכה, כדרך הדרמה, שוב אנו נותרים בימתח': מי ינצח – האל או השטן? היעמוד איוב ב'ניסיון'?

מערכה שלישית (א', יג-כב): מעשה השטן בכל אשר לאיוב ותגובת איוב:

תמונה א' (יג-יט): משתה בני איוב ובנותיו:

ויהי היום⁶⁸ (אפשר ראש השנה: יום הדין בשמי-מרום – יום משתה במשפחת איוב). ובניו ובנותיו (עודם) אכלים ושתים יין בבית אחיהם הבכור, (אותה שעה – ליצירת המתח) ומלאך בא אל איוב ויאמר: הֲקָרָה הֲיוּ חֲשׂוֹת, והאתנות רעות על ידיהם (בקרבתם), ותפל (לפתע)⁶⁹ שבא ותקחם (בשבי – לבז; ואילו) ואת הנערים (עבדי-איוב, שאפשר עמדו למולם) הכו לפי חרב.

– ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך (בדרך 'נס').

עוד זה מדבר – וזה בא (המתח גובר). ויאמר: אש אלהים (אדירה) נפלה (לפתע) מן השמים ותבער בצאן ובנערים (עבדי-איוב) – ותאכלם (לפתע).

– ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך (בדרך 'נס').

עוד זה מדבר – וזה בא (המתח גובר). ויאמר: כשדים שמו שלשה ראשים ויפשטו על הגמלים (לפתע) – ויקחום (לשלל), ואת הנערים (עבדי-איוב שהתגוננו) – הכו לפי חרב.

– ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך (בדרך 'נס').

עוד זה מדבר – וזה בא (המתח בשיאו). ויאמר: בניך ובנותיך אכלים ושתים יין בבית אחיהם הבכור – והנה (לפתע) רוח גדולה באה מעבר המדבר ויגע (הרוח) בארבע פנות הבית – ויפל (הבית לפתע) על הנערים (כלומר גם על הנערים) וימותו.

מסתבר, כי המאמר: ויפל על הנערים (במקום הבנים) – בשיאו של הקטע הגרוטסקי מלא-

67. תמונה חדשה. השווה לשון הדברים בפתח התמונה (המפורטות) במקבילה ב', ז: ויצא השטן מאת פני ד' ויך את איוב וכו'.

68. על-פי המקבילה לפתיחת המערכה השנייה (א', ו) ויהי היום ויבאו בני האלהים וגו' נראה לנו להניח, כי ויהי היום ובניו ובנותיו אכלים ושתים יין, אף הוא יום הדין – ראש השנה...

69. טור-סיני, שם, על-אתר עמ' 8, ושמי"ב י"ז, ט.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

האימה (הצטברות האסונות הפטליים על איוב ביום אחד) – לא בא אלא ללמד על איוב: בעיניו – עבדיו ובניו, שווה בשווה, 'נערים' ('אובייקטים' – כל אשר לו). מכאן תגובתו הפטליסטית-הצדקנית בתמונה הבאה.⁷⁰ זו אפשרית, כאמור בהקדמה, אך ורק בדרמה סטירית.

ושוב לסיום – ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך ...

בחזרה המשולשת על אותה התבטאות של 'הנמלטים', מסתיימת התמונה, הבנוייה, במתכוון, בצורה סימטרית-סכמטית⁷¹ ובפרטים א-היסטוריים.⁷²

תמונה ב' (כ-כא): איוב מצדיק עליו את הדין:

ויקם איוב ויקרע את מעלו (אחר ש)ויגז (ו' הרצף) את ראשו (כמנהג האבלים. לאחר מכן, כ'גדול' בבני-הקדם – מצדיק עליו את הדין בשינון פתגם מעולם חכמת בני הקדם),⁷³ ויפל ארצה וישתחו ויאמר: **ערם יצתי (=יצאתי) מבטן אמי, וערם אשוב שמה.** – גישה פטליסטית ורכושנית.⁷⁴

בסמוך, נזקק איוב לפתגם 'ישראלי' כביכול (עושה שימוש אנכרוניסטי בשם-הויה),⁷⁵ המבטא אף הוא כניעה פטליסטית לגזירת "האלהים": **"ד' נתן וד' לקח – יהי שם ד' מברך!** על יסוד הפתגם האחרון – במישור הגלוי – מוצג איוב כאדם ירא-אלהים, המצדיק עליו את הדין באמונה שלמה.

תמונה ג' (כב): איוב ירא-חטא:

בכל זאת (על אף הצדקת הדין מתוך יראת-אלהים נמוכה – במישור הנסתר) – **לא חטא איוב (לא נכשל בלשונו)⁷⁶ ולא נתן תפלה (לא ייחס פגם),⁷⁷ לאלהים (לבל יוסיף ויפגע בו – אישית).**

70. ראה שלי"ג, שם, עמ' 16: "מוזר הדבר, שאינו מתעורר ומוחה גם על גורל בניו ובנותיו, שמתו בדמי ימיהם, כאילו היו גם הם רק חלק מקניינו, שד' נתן וד' לקח".

71. ראה א. ארזי, **ספר איוב**, ירושלים תשי"ז, עמ' 11; חכם, שם, עמ' י"ב; טריין, שם, עמ' 915-916.

72. ראה טור-סיני, שם, עמ' 8-9.

73. ראה **איוב, עולם התנ"ך**, עמ' 32. מקביל לקהלת (ה', יד): כאשר יצא מבטן אמו, ערום ישוב ללכת כשבא.

74. ראה הערה 70 לעיל.

75. ראה טור-סיני, שם, על-אתר עמ' 11. הצגת הבעיה ונסיון לפתרון – ראה טריין, שם, עמ' 617.

76. חטא במשמעותו השכיחה בקהלת: לא מצא, או חסר, או טעה. ראה ח"א גיזנברג, **קהלת**, תל-אביב ירושלים תשכ"א, עמ' 17. ראה ביאורו של עמוס חכם לאיוב ה', כד: ופקדת נוך ולא תחטא.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

נמצא אפוא, שגם במישור הנסתר לא ניצח השטן, ודאי וודאי לא במישור הגלוי: על פיו לא חטא איוב – משקיבל עליו את הדין בנאמנות מוחלטת – ולא נתן (כלל) תפלה לאלהים: לא נכשל בלשונו; ואפשר (ברמז) לא בא בדין עם אלהים.⁷⁸

בסוף המערכה סקרן הקורא לדעת, כיצד תסתיים אפוא 'ההתערבות' בין השטן ובין האלהים.

מערכה רביעית (ב', א-י): איוב עומד במבחן השטן:

תמונה א' (א): השטן שב ומתייצב על ד':

ויהי היום⁷⁹ ויבאו בני האלהים להתייצב על ד' ויבוא גם השטן בתכם להתייצב על ד' (אפשר שכפל "להתייצב" – בא לציין את הרגשת השטן, כי האל מקרבו כאחד מבני האלהים).

תמונה ב' (ב-ו): השטן שב ומציע לנסות את איוב:

ויאמר ד' אל השטן: אי מזה תבא (אפשר רומז, בהטעמה המיוחדת,⁸⁰ ל'התערבות' בינו לבין ד' על מהותו של איוב).

ויען השטן את ד' (מכיוון שהפסיד ב'התערבות', מתעלם השטן מן הרמז, ומשיב כעבור זמן-מה (ויען) באורח סתמי): ויאמר: מִשֵּׁט בארץ ומהתהלך בה.

ויאמר ד' אל השטן (לא נותן לו להתחמק): השמת לבך אל עבדי (הנאמן) איוב כי (אכן)⁸¹ אין כמו בארץ – איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע – ועדנו מחזיק בתמתו, (אף על-פי ש) ותסיתני בו בלעו חנם (כנגד דברי השטן: ה ח נ ס ירא איוב אלהים!?!):

ויען השטן את ד' (מוודה, אחר הפסקה (ויען), בניצחון האל ב'התערבות', אך מציע מבחן נוסף):

77. על-פי בן-צבי, שם, עמ' 7. ראה ב' סאלד, ספר איוב, בלטימור, ארה"ב, 1886, עמ' 12. טור-סיני, שם, עמ' 12 (רקק – ביזה); ולעומתו, חיים כהן, איוב, עולם התנ"ך, עמ' 33. בחירת המלה תפלה בצליל דומה למלה תפלה לאל, מתבארת כאן על-פי המושג בפי איוב (כ"ד, יב): מעיר מתים ונאקו, ונפש חללים תשוע (ואילו) – ואלוה לא ישום תפלה – אפשר: לא יתחשב בתפילתם. וראה ירמיהו כ"ג, יג: ונביאי שמון (האמורים לייצג את העם בתפלה לפני ד' – ראה ירמיהו ז', טז; י"א, יד; י"ד, י"ד) ראיתי תפלה – הנבאו בבעל ויתעו את עמי, את ישראל.

78. ראה ההערה הקודמת וראה ד"צ הופמן, ספר בראשית, כרך ב', בני ברק, תשל"א, עמ' שייח, בפירושו לבראשית כ', ז: כי נביא הוא ויתפלל בעדך והיה. ראה תהלים ק"ו, לוועד במקרא.

79. כבפתיחת מערכה שנייה ושלישית.

80. של"ג, שם, עמ' 17.

81. כי במשמעות אכן – ראה יהודה גור, מלון עברי, תל-אביב, 1955 עמ' 401. ראה איוב ח, ט: כי תמול אנתו. ועיין כתבי דוד ילין ו, ירושלים, תשמ"ג, עמ' 62-63 (ישעיהו), עמ' 100-101 (תהילים).

ראה א. אבן-שושן, המלון החדש, ירושלים, 1972, כי מסי' 6. ראה רדי-רבין, שם, כי במשמעות 8 – אכן.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

ויאמר (נעזר בפתגם מחכמת בני הקדם): **עור בעד עור** (עמוק-עמוק נסתרת נפש האדם; ובתמורה לשלמותה)⁸² – **וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו**. (ועל-כן: במקביל ללשון ההצעה הראשונה⁸³) **ואולם שלח נא ידך וגע אל עצמו ואל בשרו – אם לא (בוודאי) אל פניך (בעזות מצח) יברכך...**

ויאמר ד' אל השטן: **הנו בידך (הרשות בידך): וגע אל עצמו ואל בשרו) – אך את נפשו שְׁמוֹר...**

רוצה לומר: האל, האמור לשמור את נפשות חסידיו⁸⁴ – מניח לשטן "לשמור" את נפש איוב (במשמעות: לְאִיֹּב אותו – להיות לו לאויב⁸⁵).

תמונה ג' (ז-י): השטן שב ויוצא ומבצע את זממו:

ויצא השטן מאת פני ד' (לבצע את זממו) ויד את איוב בשחין רע מכף רגלו (ו)עד קדקדו (מחלה דמונית-שטנית⁸⁶ חשוכת-מרפא, שאין לאחריה אלא מוות אטי ביסורים רבים).

איוב, בתגובה, נוהג באיפוק: ויקח לו חֶרֶשׁ⁸⁷ להתגרד בו, והוא (בעודו) יִשֵּׁב בתוך האפר (על ערמת האשפה מחוץ לעיר).⁸⁸

(אותה שעה) ותאמר לו אשתו (הדואגת⁸⁹ ומבקשת להקל על סבלו⁹⁰): עֲדָךְ מחזיק בתמתך (מתוך ראת אלהים פטליסטית⁹¹)?! ברך אלהים (יחס תְּפִלָּה לפגיעתו בך – והוא יפגע בך) – וְמַת (וסוף –

82. הביטוי קשה. ראה **איוב, עולם התנ"ך**, עמ' 34. וכן חכם, **שם**, יד. אנו ביארנו בעקבות טור-סיני, **שם**, עמ' 13-14: "בעד" – בשתי המשמעויות: גם "אחרי" וגם "בתמורה".

83. נראה, שהו' במלה נִפְשׁוּ משמשת גם לאחריה: **ואולם** – ליצירת ו' הניגוד. 'תיקון' מעין זה ייעשה במקומות נוספים באיוב. כגון בסמוך (ז): מכף רגלו [עד קדקדו].

84. ראה תהלים צ"ז, י; קכ"א, ז – בהבעת ביטחון. בכ"ה, כ ובפ"ו, ב – בקשה לשמירה.

85. ראה תהלים ע"א, י. איוב י', ג; י"ט, כב; ירמיה כ', י. והשווה דברי רבי יצחק: קשה צערו של שטן – יותר מִשָּׁל איוב: משל לעבד, שאמר לו רבו: שבור חבית, ושמור את יינה (נוסח אחר: משל לאדם שאמר לעבדו...) [בבא בתרא ט"ז, ע"א].

86. ראה **איוב, עולם התנ"ך**, עמ' 34-35. טור-סיני, **שם**, עמ' 14.

87. אפשר הירש הובא לכאן משום הקונוטציה לירש – במשמעות של נוהג בהתאפקות ובתבונה עפ"י ישעיה מ"ב, יד; משלי י"א, יב ועוד במקרא.

88. בתוך ה"מזבלה" – כפירוש שלי"ג, **שם**, עמ' 20; טריין, **שם**, עמ' 920; טור-סיני, **שם**, עמ' 15. פירוש אחר: להקל סבלו. ראה, בן-צבי **שם**, עמ' 8; חכם, **שם**, עמ' טו הערה 34. וראה, **איוב, עולם התנ"ך**, עמ' 35.

89. בדומה לאשתו של מנוח היא הנבונה, ואילו הגבר מוצג בצורה נלעגת – כמו איוב. פרק י"ג בשופטים משופע ביסודות סטיריים. וכך גם סיפורי שמשון 'הגיבור' – פרקים י"ד-ט"ז בהמשך – עד הסיום האירוני (ט"ז, ל): ויהיו המתים אשר המית במותו רבים מאשר המית בחייו... וכן פרקים י"ז-י"ח.

90. תמונה חיובית זו של אשת איוב מצויה בפרשנויות חדשות. ראה אליעזר גרינשטיין, "אשת-איוב – האמנם צדקה?" **בית מקרא, קע"ח**, ניסן-סיון תשס"ד, עמ' 19-31.

ראה **איוב, עולם התנ"ך**, עמ' 35: קליין מציג את אשת איוב באור השלילי ובאור החיובי.

91. ראה טריין, **שם**, עמ' 921.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

תגובת איוב מהירה: ויאמר אליה⁹³ (בזלזול): כדבר אחת הנבלות (נטולת-חכמה)⁹⁴ תדברי גם את, ⁹⁵ (איני מתכוון כלל לקבל את עצתך המטופשת, הנוגדת את החכמה): [את] (בסימן שאלה) הטוב נקבל מאת האלהים – ואת הרע לא נקבל!!

במישור הגלוי – השיא-כביכול של הזרמה – נדמה, כי איוב מאמץ עמדה של ירא אלהים אמיתי, אך מהערת הסיום של המערכה: בכל זאת לא חטא (נכשל)⁹⁶ איוב בשפתיו (אך עור בעד עור – "ברם ברעיניה הרהר במלין"⁹⁷) – מתברר, כי איוב אימץ את עמדת "החכמה": קבל נקבל מן "האלהים" את הטוב (המועיל, הכדאי) וגם את הרע (הפוגע והמכאיב) – כגזרה, שאין לערער עליה.⁹⁸ בסופה של המערכה איוב מחריש. הקורא המבולבל אינו יודע עתה: העמד איוב במבחן? הניצח האל או השטן?

מערכה חמישית (ב', יא - מ"ב, י): איוב מתמודד עם בעיית 'הרע' בעולם:

תמונה א' (יא-יג): הרעים – אין דבר בפיהם לאיוב:

וישמעו שלשת רעי איוב את כל הרעה הזאת הבאה (בהווה) עליו – ויבאו איש ממקומו: אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי – ויועדו יחדו לבוא לנווד לו (כנוהג המתאבלים) ולנחמו (בצער סבלו). וישאו את עיניהם מרחוק (והוא יִשָּׁב בתוך האפר – מחוץ לעיר) ולא הפָּהּוּ – וישאו קולם ויבכו (אחר שנהגו כמנהג המתאבלים) ויקרעו איש מְעָלו ויזרקו עפר על ראשיהם השמימה. (לאחר מכן): וישבו אתו לארץ שבעת ימים ושבעת לילות – ואין דִּבָּר אליו דבר, כי ראו, כי גדל הכאב מאד.

תמונה ב' (גי, א - מ"א, כו): הרעים אינם נושאים פנים לאיוב בדבריהם:

92. חכם, שם, עמי טו. שלי"ג, שם, עמי 21.

93. כדרך הסיפור המקראי. במקום הדיבור לאחר הפסקה: ויאמר פלוני אל אלמוני.

94. ראה ארט, שם, בית מקרא (צ"ח) תשמ"ד, עמי 274 הערה 74. בכל הכתובים דלהלן משמעות נבל בתרגום השבעים: בור, טיפש, נעדר-השכלה, נעדר-הבנה: משלי י"ז, כא: ילד כסיל – לתונה לו, ולא ישמח אבי נבל. דברים ל"ב, ו: עם נבל ולא חכם. שמ"ב י"ג, יג; ישעיהו ל"ב, ה-ו; משלי י"ז, ז. הנבל – ניגוד לנדיב. ראה גרינשטיין, שם, עמי 21-22 והערה 8.

וראה בן-צבי, שם, עמי 138 ביאורו לכתוב ל"ח: בני נבל גם בני בלי שם. נבל תואר של גנאי גם לאדם דל-אונים, וגם לדל דעת. וראה ביאורו לפסוקו (ב', ו) עמי 9: משמעות נבל, כאן, כופר וכפוי טובה (תהלים י"ד, א; שמ"א כ"ה, כה).

95. טור-סיני, שם, עמי 15. כך נוצר מבנה מקביל: (1) כדבר (2) אחת (3) הנבלות – (1) תדברי (2) גם (3) את. בהמשך מציע טור-סיני להשלים: [האת] הטוב נקבל. וראה שלי"ג, שם, עמי 21.

96. ראה הערה 76 לעיל.

97. התרגום הארמי-על-אתר. וראה דברי רבא בבא בתרא, ט"ז, ע"א: בשפתיו לא חטא, בלבו חטא. ועוד אצל חז"ל.

98. גינזברג, שם, עמי 99-100. בביאורו לקהלת ז', יד: ביום טובה היה בטוב, וביום רעה רָאָה וגו'.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

אחרי-כן (כעבור שבעה ימים של שתיקה) פתח איוב את פיהו (ובניגוד לעמדתו הקודמת – גמר בלבן) ויקלל את יומו.

(ג', ב) ויען איוב ויאמר: יאבד יום אולד בו - - - (כ) למה יתן לעמל אור - - - (כג) לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלוה בעדו.⁹⁹

הדיאלוג הנמשך בין איוב ורעיו

(ד', א) ויען אליפז התימני ויאמר (בהתנצלות – לעומת הדברים הקשים בהמשך):

הנסה [דַּבֵּר]¹⁰⁰ דבר אליך – (ו)תלאה (ולעומת זאת): ועצר במלין מי יוכל! - - - (ז) זָכַר-נא מי הוא נקי אבד - - - (יז) האנוש מאלוה יצדק - - - (כד) וידעת כי שלום אהלך, ופקדת נוך ולא תחטא¹⁰¹ - - - (כז) ואתה דע לך.

(ו', א) ויען איוב ויאמר (נשא קולו)¹⁰² ואמר דבריו, בלא שיתייחס כלל לדברי אליפז. אחר התנצלות קלה תוקף את הרעים המוכיחים אותו; והוא איתן בטענותיו נגד האל הפוגע בו ללא סיבה): (ב) לו שקול ישקל כעשי - - - (ד) כי חָצִי שָׁדִי עמדי - - - (ח) מי יתן תבוא שאלתי - - - (ט) יתר ידו ויבצעני (י) ותהי עוד נחמתי - - - כי לא כחדתי אמרי קדוש - - -

(טו) אחי בגדו כמו נחל - - - (כו) הלהוכח מלים תחשבו, ולרוח – אמרי נואש - - -

(ז', כ) חטאתי (נכשלת) – מה אפעל לך, נֶצַר האדם (באירוניה...)?! למה שמתני למפגע לך, ואהיה עליך¹⁰³ [לְ]משא?! (כא) ומה לא (=לוא) – אפשרי הדבר.¹⁰⁴ מה אכפת לך אם – באירוניה) תשא פשעי - - - כי עתה לעפר אשכב – ושחרתני ואינני.

(ח', א) ויען בלדד השוחי ויאמר (תוקף את שמשמע מדברי איוב – מסתמך על תורת הגמול החכמתית): (ב) עד אן תמלל אלה - - - (ג) האל יעות משפט - - - (ד) אם בניך חטאו לו – וישלחם ביד פשעם - - - (ו) אם זך וי ש ר אתה, כי עתה יעיר עליך – ושלם נִת צדקך - - - (כ) הן אל לא ימאס ת ס, ולא

99. הקבלה אירונית לדברי השטן (א', י) הלא אתה שכת בעדו (בחילופי ש-ס).

100. שליג, שם, עמ' 38.

101. ראה הערה 76 לעיל: תחטא – דהיינו תיפגע, תחסר כמו א', כב; ב', י.

102. ויען אינו מענה, אלא פתיחת ענין בלבד, כביאורנו לעיל הערה 62.

103. ההשלמה מתוך הבנה, שלפנינו 'תיקון סופרים', כדי שלא לפגוע בקב"ה. אך ראה ראב"ע וחכם, שם, עמ' ס.

104. קריאת לא במשמעות של לוא (=תנאי בטל) ובכתיב - לו ניתנת על ידי המסורה לכתובים בשמ"ב י"ח, יב; י"ט, ז, והיא מסתברת גם בכתובים באיוב ט', לג ובשמ"ב י"ג, כו; שמ"א י"ג, יב-יג; שופטים כ"א, כב ועוד במקרא.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

יחזיק ביד מרעים ---

(ט', א) ויען איוב ויאמר (דוחה את תורת הגמול הפשטנית, תוקף את האל ביתר חריפות ושוב מבקש את מותו) (ב) אמנם ידעתי כי כן (באירוניה) – ומה יצדק אנוש עם אל?! (ג) אם יחפץ לריב עמו – לא יעננו אחת מני אלף - - - (כ-כב) אם אצדק – פי ירשיעני; ת ם אני – ויעקשני. ת ם אני, לא אדע נפשי, אמאס חיי. אחת היא. על כן אמרתי: ת ם ורשע הוא מכלה (כאחת) - - - (י', ב) אִמַר אל אלוה: אל תרשיעני – הודיעני על מה תריבני - - - (יח) ולמה מרחם הצאתני; אגוע – ועין לא תראני - - -

(י"א, א) ויען צפר הנעמתי ויאמר (תוקף את איוב החוטא; ושוב מציג את תעלומות החכמה):

(ב'ו) הָרַב דברים לא יענה - - - בדיך מתים יחרישו - - - ותאמר ז ך לקחי - - - ואולם מי יתן אלוה דבר - - - ויגד לך תעלמות חכמה - - - ודע כי יִשָּׂה לך אלוה מעונך - - -

(י"ב, א) ויען איוב ויאמר (לועג לרעיו ועומד על צדקת ביקורתו): אמנם כי אתם עם – ועמכם תמות חכמה - - - (י"ג, ב) כדעתכם ידעתי גם אני, לא נִפְל אנכי מכם - - - (ד) ואולם אתם טְפְּלִי שקר, רַפְּאֵי אליל כלכם - - - (טו) הן יקטלני – לו איחל, אך דרכי אל פניו אוכיח - - - (כג) כמה לי עונות וחטאות – פשעי וחטאתי הִדְּיעַנִי.

(ט"ו, א-ב) ויען אליפז התימני ויאמר (תוקף את איוב 'החכם' בשם החכמים הקדמונים): החכם (באירוניה – מכוון לאיוב – האם) יענה דעת-רוח, וימלא קדים בטנו? - - - (ו) ירשיעך פיד, ולא אני, ושפתיך יענו בך - - - (יז-יח) אֶחָוֶד, שמע לי, וזה חזיתי ואספרה. אשר חכמים יגידו, ולא כחדו מאבותם - - - (כ) כל ימי רשע הוא מתחולל (מתפחד), ומספר שנים (שנים מועטות) נצפנו לעריך.

(ט"ז, א-ב) ויען איוב ויאמר (סרקסטי כלפי רעיו – חריף בביקורתו על יחס האל כלפניו): שמעתי (שטויות) כאלה רבות – מנחמי עמל (הבל) כלכם (הרעים). (האיך) הקץ לדברי רוח?! - - - (ט) אפו טרף וישטמני – חרק עלי בשניו. צְרִי (האל) ילטוש עיניו לי - - - (יז-יח) על לא חמס בכפי, ותפלתי זכה. ארץ, אל תכסי דמי! ואל יהי מקום לזעקתי - - - (י"ז, טו) ואיה אפוא(א) תקותי - - -

(י"ח, א) ויען בלדד השחי ויאמר (פגוע מדברי איוב) הקץ לדברי רוח? – פונה אליו בלעג – בלשון של כבוד: ברבים¹⁰⁵ (ב-ה) עד אנה תשימון (הוד מעלתו, איוב) קִנְצִי (= הקץ)¹⁰⁶ למליון; תבינו (את עצמכם תחילה) ואחר – נדבר. מדוע נחשבנו (בעיניך) כבהמה – נְטֻמִּינו (מלשון טמטום או טומאה)

105. מצוי עוד במקרא כלפי האל, המלך ועבדיו, כגון שמ"ב ט"ז, כ: ויאמר אבשלום אל אחיתפל: הנו לכם (אחיתפל) עצה – מה נעשה (אבשלום). וראה בראשית אי, כו; י"א, ד (השליט), ו-ז (האל); מ"ד, לא; שמות י"א, ח ועוד במקרא.

106. חכם, שם, עמי קלו. איוב, עולם התנ"ך, עמי 107. וראה טור-סיני, שם, עמי 173; בן-צבי, שם, עמי 81 – פירושים אחרים.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

בעיניכם (אתה איוב, שטענת, כי האל אפו טרף וישטמני – אתה בכעסך) טָרַף נפשו בכפו (מבקש ש)הלמענד תַּעֲזֹב ארץ, ויעתק צור ממקומו?! (שאלה רטורית. היה לא תהיה!) גם (אכן,¹⁰⁷ תורת הגמול תוסיף להתקיים): אור רשעים ידעך – ולא יָגֵה שביב אֶשׁוּ - - -

בהמשך מגבב בלדד מלים יפות על גורל הרשעים. ושמה הוא רומז לאיוב...

(י"ט, א-ב) ויען איוב ויאמר (מאשים את רעיו בשותפות עם האל ברדיפתו אחריו) עד אנה תוגיון (תצער) נפשי ותדכאוני במלים - - - (ה-ו) אם אמנם עלי תגדילו (הואיל ואתם חוזרים ומחריפים אותי), ותוכיחו עלי חרפתי – דעו אפוא(א), כי אלוה עֹתֵנִי, ומצודו עלי הקיף - - - (יא) ויחר עלי אפו ויחשבני לו כצרוי - - - (כא-כב) חֲנִי חֲנִי, אתם, רעי, כי יד אלוה נגעה בי. למה (כצידים) תרדפני כמו אל. ומבשרי לא תשבועו (- באירוניה: כי כחוש אני...).

(כ', א) ויען צפר הנעמתי ויאמר (שב ומגבב דברים על תורת הגמול לרשע. מסיים ואומר באירוניה): (כט) זה חלק אדם רשע מאלהים, ונחלת אִמְרוֹ (התרחקותו) מאל.¹⁰⁸

(כ"א, א-ג) ויען איוב ויאמר (דוחה בלעג הדדי את חיפוש תנחומיהם בתורת הגמול, שאינה מקובלת עליו): שמעו שמוע מלתי – ותהי זאת (ההקשבה, במקום) תנחומתיכם. שְׁאוּנִי (סבלוני) – ואנכי אדבר; ואחר דְּבָרֵי – תלעיג(ו) - - - (ז) מדוע רשעים יחיו (היטב) – עתקו, גם גברו חיל - - - (כז) הן ידעתי מחשבותיכם (הַעֲלִי) – ומזמות עלי תחמסו (תחשבו) - - - (לד) ואיך תנחמוני הבל – ותשובתיכם נשאר מ ע ל (השווה ט"ז, ב: מנחמי ע מ ל (הבל) כלכם – שיכול עיצורים. ובלי שיכול עיצורים – בגידה, ר"ל דבריכם מוכיחים את בגידתכם בי. השוה ו', טז).

(כ"ב, א) ויען אליפז התימני (בלשון בוטה קובע: אין לאיוב כל סיכוי למשפט לפני האל בשל חטאיו המרובים) (ד-ה) המיראתך יִכְיָחַךְ – יבוא עמך במשפט! הלא רעתך רבה, ואין קץ לעונתיך - - - (אך הבחירה בידך) (כג) אם תשוב עד שדי – תִּפְנֶה; (זאת בתנאי ש) תרחיק עֲלֶיךָ מֵאֵהֶלֶךְ - - - (כו) כי אז על שדי תתענג – ותשא אל אלוה פניך - - -

(כ"ג, א-ד) ויען איוב ויאמר (נאום מבולבל, הפותח בבקשה חוזרת למשפט וממשיך בתיאור העולם המרושע): גם (אכן או אף) היום (אשפוך) מְרֵי שְׁחִי (כיוון ש)ידו (כגרסת תרגום השבעים והתרגום הסורי¹⁰⁹ – של האל) כבדה על אנחתי - - - אערכה לפניו משפט, ופי אמלא תוכחות - - -

107. רדי-רבין, שם, גם משמעות 8: אכן, אמנם.
108. בן-צבי, שם, עמ' 95. עפ"י בבה מציעא ע"ז עא: "דאייקר עבדתא ואימרו פועלים". ופירש רש"י: "ואימרו" – לשון הפרש ונזור לרחוק ומתרחק מן הדבר. ואולי – שנגזרה עליו מאלהים (של"ג, שם, עמ' 198; חכם, שם, עמ' קס"א).
109. טור-סיני, שם, עמ' 212, ואפשר, שיש כאן יתיקון סופרים. וראה חכם, שם, עמ' קפ"א.
שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

(כ"ד, א) מדוע משדי לא נצפנו עתים (לפקוד על הרשע כרשעותו) - - - (יב) - - - ואלוה לא ישים תפלה - - - (כה) ואם לא אפוא) מי יכזיבני, וישם לאל מלתי.

(כ"ה, א) ויען בלדד השחי ויאמר (נאום קצר ומשונה: בא, לכאורה, להצדיק את עמדת איוב – השווה ט', ב – ומה יצדק אנוש עם אל) - - - (ד) ומה יצדק אנוש עם אל, ומה יזכה ילוד אשה - - - (ו) אף כי אנוש רמה, ובן אדם תולעה.

(כ"ו, א) ויען איוב ויאמר (נדמה, שאיוב בא ללעוג לעזרת בלדד ומפליג הימנו בתיאור אימת האלהים): מה עזרת ללא כח – הושעת זרוע לא עז - - - (יד) הן אלה קצות דרכיו, ומה שמץ דבר נשמע בו – ורעם גבורתיו מי יתבונן.

הפסקה ראשונה

הפסקה ממושכת (של ימים אחדים). הרעים מחרישים. איוב מותש אף הוא. ביטוי למצבו הנפשי הבלתי-יציב ניתן במסכת הנושאים המבולבלים, שהוא מציע לפני רעיו בנאומים האחרונים שבספר (פרקים כ"ז-ל"א).

(כ"ז, א-ו) ויִסַּף (אחר הפסקה ממושכת) איוב שאת משלו ויאמר (נשבע שלא להצדיק את עמדת רעיו): חי אל (אני נשבע – בסרקזם מר – בשם האל אשר) הסיר משפטי (ובשם) ושדי (האל אשר) המר נפשי, אם (שלא) תדברנה שפתי עוֹלָה - - - חלילה לי, אם (אני נשבע שלא)¹¹⁰ אצדיק אתכם (רעי) – עד אגוע; (עד אגוע)¹¹¹ – לא אסיר תַּמְתִּי מִמֶּנִּי, בצדקתי החזקתי – ולא ארפה; לא יחרף (בחילוף ר-ל: יחלוף; דהיינו: לא ישתנה לבי לסור מן הטוב¹¹²) לבבי מימי - - -

(יב-יג) הן אתם (רעי) כלכם חזיתם (השווה דברי אליפז ט"ו, יז: אחוך, שמע-לי, וזה חזיתי ואספרה) – ולמה זה (באירוניה) הבל תהבלו? (אתם עלולים להיענש): זה חלק אדם רשע עם אל – ונחלת עריצים משדי יקחו (בעל כרחם) - - -

וכאן, לפתע, ללא כל הסבר – אחר תיאורי הפורענות הבאה על הרשעים – מתאר איוב (פרק כ"ח) את החכמה האלוהית, הנעלמת מעין כל. בסיום דבריו מפתיע איוב, שימו-לב (כ"ח, כג):

110. רדי-רבין, שם: אם – לשון שבועה לשלילה (משמעות II).

111. נראה להכפיל לפי הטעמים. ראה חכם, שם, עמי ר"ג, הערה 4, בשם סאלד.

112. בן-צבי, שם, עמי 123. א' כהנא, איוב עם פירוש מדעי, תל-אביב, תרפ"ח (ד"צ ת"א תשכ"ח) על אתר – מסביר בדומה (ללא שינוי למניין) עפ"י חר"פ בערבית: לשון שינוי, נטייה. טור-סיני, שם, עמי 234: לא יחרף, יקלל אלהים בלבבו. ד' ילין, חקרי איוב – כתבי דוד ילין ו' (בעריכת ע"צ מלמד), ירושלים, תשמ"ג, עמי 151: יחנף, יושחת ויתקלקל... ועיי"כ יש הקבלה מתאימה לחלק א' של הפסוק. יש כאן חילופי למניין: רי-ני.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

אלהים (אשר רק הוא) הבין דרכה (של החכמה), והוא (בלבד) ידע את מקומה – (כ"ח, ח) ויאמר לאדם (בלבד): הן (הדגשה) יראת ד' היא חכמה, וסור מרע (הוא מעשה) בינה.

פתגם זה (בשימוש שם – הוויה!) ממצה את התשובה, המצוייה בספרות החכמה במקרא, על שאלת הצדק בעולם.¹¹³ כך במשלי א', ז: יראת ד' ראשית דעת, חכמה ומוסר אוילים בזו; ושם ט', י: תחלת חכמה – יראת ד'; ודעת קדשים – בינה; וכן בתהלים, קי"א, י: ראשית חכמה יראת ד' – שכל טוב לכל עשיהם; ובסוף קהלת (י"ב, ג): סוף דבר הכל נשמע – את האלהים ירא, ואת מצותיו שמור, כי זה כל האדם.

כמה אירוני הדבר: דווקא בשעה שאיוב מותש ומבלבל, שם המחבר בפיו את השקפת עולמו הוא, המבטאת את עמדת ספרות החכמה המקראית, שאינה מציגה כלל את הניסיון כפתרון לבעיית הגמול.¹¹⁴ הכל, כאמור, אפשרי בדרמה סטירית.

הפסקה שנייה

שוב הפסקה של כמה ימים. הרעים לא עזבו. הם יושבים מחרישים. איוב, במצבו האומלל, מחליט לשתף אותם בהרהורים על אודות עברו המאושר (פרקים כ"ט-ל"א).

(כ"ט, א-ב) ויסוף איוב שאת משלו (אחר הפסקה נוספת – לאוזני רעיו) ויאמר: (הווי!) מי יתנני כירחי קדם – כימי אלוה ישמרני - - - (ה) בעוד שדי עמדי, סביבותי – נערי - - - (ח) ראוני נערים ונחבאו, ויששים קמו עמדי - - - (טז) אב אנכי לאביונים, וְרַב לֹא ידעתי אחקרהו - - - (כה) אבחר דרכם, ואשב [ב]ראש, ואשכון כמלך בגדוד, כ(אי)ש אשר אבליים ינחם.

זאת – לעומת מצבי האומלל בהווה (ל', א): ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים, אשר מאסתי אבותם לשית עם כלבי צאני - - - (ט) ועתה נגינתם (שיר היתול ולעג) הייתי, ואהי להם למלה (שיר שחוק בקצב ובמשקל).¹¹⁵

וכתוצאה מכך (טז) ועתה (בניגוד לאושרו בעבר) עלי תשתפך נפשי – יאחזוני ימי עני - - - (כא) תהפך לאכזר לי, בְּעֵצָם ידך תשטמני - - - (כו) כי טוב קויתי – ויבא רע - - - (לא) ויהי לאבל פְּנִי, וְעֵגְבִי לקול בְּכִים.

113. טור-סיני, שם, עמ' 246: זאת היא, כנראה, התשובה הסופית של הספר על שאלת הצדק שבעולם, הניתנת בנוסחה ישראלית-יהודית, והיא התשובה המשותפת לכל ספרות המוסר שבמקרא.

114. ליכט, הניסיון, עמ' 24. אנציקלופדיה מקראית, הערך "נסיון", עמ' 882.

115. בן-צבי, שם, עמ' 138. אב לכולם - שמ"ב, כ"ג, ב: רוח ד' דבר בי, ומלתו – על לשוני.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

מן ההווה האומלל שב איוב אל עברו המאושר, כשהוא מתאר – לעתים על דרך השבועה (אם) – את דמותו המוסרית בפרטי-פרטים (פרק ל"א). בסיום דבריו הוא חוזר על תביעתו למענה אלוהי (כגון, פרקים ט"ו-י" ; כ"ג, ד-ה ועוד).

(ל"א, א) ברית כרתי לעיני (בשבועה) - - - (ה-ז) אם (שלא) הלכתי עם (אנשי) שוא, ותחש (ושלא מיהרה) על מרמה רגלי. ישקלני במאזני צדק, וידע אלוה תמתי. אם תטה אֲשָׁרִי מני הדרך, ואחר עיני הלך לבי, ובכפי דבק מאום - - - - - אם - - - - - אם (כ"ט) אם אשמח בפיוד משנאי - - - (לג) אם כסיתי כאדם פשעי לטמון פְּחָבִי עוני - - -

איוב פורץ בזעקה (לה-לו): מי (הוי, אפוא) יתן לי (דבריו לעו. חוזר ומפרש): שִׁמְעֵ לִי (הפסקה). הן (להטעמה, בנימה סרקסטית: האם כה קשה לבקש, שעל) תוי (כתב ההגנה החתום על ידי¹¹⁶) שדי יענני? (= או אפשר, שלפחות, יישלח כתב תביעה כנגדי) ספר¹¹⁷ כתב איש ריבי. . . (כי אז, נשבע איוב, באירוניה רבה): אם לא על שכמי אשאנו (את כתב התביעה), אענדנו, עטרות (יהיה) לי...

איוב אינו מצפה עוד למענה אלוהי. בייאושו – עייף מלשאת דברים – מנסה איוב, לקראת סיום, להטות, לפחות, את לב רעיו לצדו. לשם כך נזעק איוב – בלשון של שבועה – להעיד את הארץ לטובתו: (לח-מ) אם עלי (על חטאי) אדמתי תזעק, ויחד תלמיה יבכיון. אם כחה אכלתי בלי כסף, ונפש בעליה הפחתי (מפח נפש) – תחת חטה יצא חוח, ותחת שְׁעָרָה בְּאֶשָּׁה.

שתיקה כללית

איוב חש, שאין לו מה להוסיף ולדבר. הוא מתכנס בתוך עצמו ושותק – כאומר: (ל"א, מ) תמו דברי איוב. אך גם הרעים חדלו מלדבר עמו: (ל"ב, א) וישבתו שלשת האנשים האלה מענות את איוב – כי הוא צדיק בעיניו ... במילים אלה נותן המחבר, בפי שלשת האנשים האלה, את ביקורתו על איוב: 'הצדיק' – בעיני עצמו; ה'צדיק' – על-פי התיאורים שתיארוהו הרעים, באופן ישיר או בעקיפין.

המונולוג המתמשך של אליהוא (ל"ב, – לז)

116. טור-סיני, שם, עמ' 270-271. ואולי: תאותי. ראה שליג, שם, עמ' 302; ילין, שם, עמ' 159.

117. השווה ספר כריתת (דברים כ"ד, א) ספר המקנה (ירמיה ל"ב, יא-יב). וראה חכם, שם, עמ' רמג.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

שתיקת שני 'הצדדים' נתפסת על ידי אליהוא, אחד המאזינים הצעירים, כמעין תוצאה של תיקון – ולטובת איוב. כמתנצל על התפרצותו הנזעמת – מנסה אליהוא להבהיר, כי נתאפק כבר דיו, וכי אינו יכול לשאת יותר: לא את צדקנותו של איוב ולא את קוצר יד הרעים – מלהשיב לו על דבריו.

ל"ב (ב-ח) ויחר אף אליהוא בן ברכאל הבוזי ממשפחת רם (ייחוס עושה רושם!) באיוב. [באיוב] חוזר ומדגיש) חרה אפו – על צדקו נפשו (יותר) מאלהים (או – ביחס לאלהים). ובשלת רעיו חרה אפו על אשר לא מצאו מענה (על טענותיו של איוב) וירשעו (הציגוהו כרשע) את איוב.¹¹⁸

ואליהו חכה את (רעי¹¹⁹) איוב בדברים (=בדברים)¹²⁰ – כי זקנים המה ממנו לימים.

(אך לאחר ש) וירא אליהוא, כי אין מענה בפי שלשת האנשים – ויחר אפו¹²¹ –

(ל"ב, ו) ויען אליהוא בן ברכאל הבוזי (נשא קולו והוא פותח בהתנצלות) ויאמר: צעיר אני לימים, ואתם ישישים, על כן זחלתי (יראתי) ואירא מִחַוֹת דְּעֵי אֲתֶכֶם - - - (יא) הן הוחלתי לדברכם - - - (יב) והנה אין לאיוב מוכיח - - - לפיכך אזרתי עוז: (יז) אענה אף אני חלקי - - - (כ) אדברה וירוח לי (ממצוקתי) - - - (כא) אל נא אשא פני איש - -

ובנימה צדקנית פונה אל איוב (ל"ג, א-ה) ואולם שמע נא איוב מלי - - - יִשָּׁר לְבִי אֶמְרִי - - - רוח אל עשתי - - - אם תוכל השיבני – עֲרָכָה לִפְנֵי, התיצבה..

שמעתי את טענותיך: (ח-יא) אך אמרת באזני - - - זך אני בלי פשע, חף אנכי, ולא עון לי - - - . יחשבני לאיוב לו - - - ישמר כל ארחתי.

תשובתי – קצרה ועניינית: (יב-יג) הן (להדגשת העניין) זאת – לא צדקת – אענך: כי (אכך) ירבה (יתנשא) אלוה מאנוש; מדוע (אפוא) אליו (הנשגב) יִבֹּתָ (באת בדין), כי (הלוא ל) כל דבריו (של אנוש) – לא יענה (ימצא עניין).¹²²

עם זאת, בשתי דרכים אפשר, שיתגלה האל אל האדם (יד) ידבר אל:¹²³ (טו-כב) בחלום חזיון לילה

118. אפשר, ששוב לפנינו תיקון סופרים במקום: וירשעו את אלהים (רשיי על-פי חז"ל). ועי' חכם לפסוקנו, עמי רמ"ו הערה 4.

119. של"ג, שם, עמי 307. העברי אומר חכה ל... ולא חכה את. ושנית, אליהוא חכה לא למענה איוב, אלא למענה הרעים - - - חכה בדברים אל איוב.

120. ראה הערה קודמת. וראה איוב, עולם התנ"ך, עמי 174.

121. חלוקת המסורה פותחת, מתוך שגרה, עניין חדש (פרשה שתומה) בכתוב (ו') ויען אליהוא. על-פי הצעתנו יש לקרוא את הדברים ברצף.

122. בן-צבי, שם, עמי 158.

123. בן-צבי, שם, עמי 159. דבר כאן (ובמקומות נוספים במקרא) במשמעות: גילוי אלוהי. ראה שמות ו', כח; במדבר י"ב, ו; הושע א', ב. וראה ביאורנו להלן מ"ב, ז: ויהי אחר דבר ד' (התגלה בסערה). גם בלשון חז"ל דבר = גילוי אלוהי; ומכאן "עשרת הדברות" – שנאמרו

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

- - - או ותקרב לשחת נפשו - - - אפשר, שהייסורים ילמדוהו לבקש סליחה מן האל (כו-ל) יעתר אל אלוה וירצהו - - - וישב לאנוש צדקתו - - - (אם) ויאמר חטאתי - - - (כי אז) - - - יפעל אל - - - להשיב נפשו מני שחת - לאור באור החיים.

אליהוא מסיים את דבריו בפנייה צדקנית לאיוב: (לא-לג) הקשב, איוב, שמע לי - - - אם יש מלין, השיבני, דָּבָר, כי חפצתי צדקך. אם אין (לך מלין), אתה שמע לי, החרש - ואאלפך חכמה.

איוב שותק. לפיכך, אולי אחר עבור יום¹²⁴ - ממשיך אליהוא לתקוף את טענות איוב:

(ל"ד, א-ה) ויען אליהוא ויאמר (במידה גוברת של שחצנות) שמעו חכמים מלי - - - כי אזן מלין תבחן, וחד יטעם לָאֶכַל (באירוניה מילולית, המכוונת לדברי איוב י"ב, יא: הלא אזן - - - וחד ... משפט של איוב) נבחרה (= נבחנה)¹²⁵ לנו - - - כי אמר (טען) איוב: צדקתי, ואל הסיר משפטי (= זך אני וגוי לעיל ל"ג, ט; מכוון לדברי איוב כ"ז, ב: חי אל הסיר משפטי; ובמפורט - למוטיב המשפט בפרקים ט'-י). אליהוא מציג את דברי איוב כהתרסה כלפי שמיא¹²⁶ - ובדומה לדברי צופר (י"א, ג): בדיך מתים יחרישו, ותלעג ואין מכלים - אליהוא לועג לאיוב ולטענתו: (ז-ט). מי גבר כאיוב ישתה לעג כמים?! וארח לחברה עם פעלי און - - - כי אמר (טען): לא יסכן- (אין תועלת. כדבריו להלן ל"ה, ג: מה יסכן לך - מה אועיל - - -) גבר - בְּצַתוֹ (באהבתו ובעשיית רצון) עם אלהים.

אליהוא מציג את השקפת-עולמו: (י-יא) לכן אנשי לבב, שמעו לי: הָלַלָה לאל מְרַשָּׁע, ושדי - מְעַל. כי פעל אדם ישלם לו, וכארח איש ימְצָאנוּ - - -

השגחתו פרטית וכללית: (כא) כי עיניו על דרכי איש, וכל צעדיו יראה - - - (כט) והוא יִשְׁקֹט ומי יִרְשָׁע (יסעיר) ויִסְתֵּר פְּנִים, (ולעומתו) ומי ישורנו (פני עליון) - ועל גוי ועל אדם יחד - - -

בהמשך מלהג אליהוא, ודבריו אינם מבוררים (לא-לג)¹²⁷, פרט למסקנה: (לג-לז) אנשי לבב יאמרו לי - - - איוב לא בדת ידבר - - - כי יִסִּיף על חטאתו (בדבריו) פֶּשַׁע - [פֶּשַׁע]¹²⁸ בינינו יספוק (ירבה) - וְיִרְבֵּ אַמְרֵי (על) לאל. אליהוא משאיר את דבריו בתמיהה: היש חטא גדול מזה?¹²⁹

איוב מוסיף להחריש, והדבר מעורר את חמת אליהוא. דבריו מאוד מאוד לא סדורים:

בגילוי אלוהי.

124. ראה טור-סיני, שם, עמ' 288.

125. כהנא, שם, עמ' קפד-קפה. טור-סיני, שם, עמ' 288. והשווה בפסוק ג' שלפנינו: כי אזן מליים תבחן. כמוכן, יש כאן חילופי למני"ר.

126. ראה בן-צבי, שם, עמ' 164.

127. ראה בן-צבי, שם, עמ' 169. וראה סיכום הדברים אצל טור-סיני, שם, עמ' 314: דברי אליהוא, הקשים והסתומים בפרטים ובעיקר מהלך הרעיונות שבהם וגוי.

128. כפלנו פֶּשַׁע לצורך המשקל.

129. ראה בן-צבי, שם, עמ' 170.

שנתון "מע" - תשס"ה כרך י'

(ל"ה, א-ג) ויען אליהו (אחר הפסקה) ויאמר (בתמיהה): הזאת (טענתך להלן) חשבת למשפט (לצודקת)?! אמרת (טענת): צדקי (מרובה מצדקת האל) מאל (או ביחס לצדקת האל). כי (כאשר) תאמר (תטען): "מה יסכן לך?" (השווה האמור לעיל ל"ד, ט – דהיינו): מה אעיל (בצדקי יותר מאשר) מחטאתי ...

על כך אומר אליהו (ד) אני אשיבך מלין, (יחד) ואת רעיד עמד. בהמשך מנסח אליהו את השקפת "החכמה" על אודות "אלהים", שוכן המרומים, האינדיפרנטי – אינו מתפעל ממעשי האדם – אם לטוב ואם לרע: (ה-טו) הבט (אל האלוה – במרום) שמים וראה - - - (לא אכפתי למעשיך): אם חטאת, מה תפעל בו?! - - - אם צדקת, מה תתן לו, או מה מידך יקח!?

מכאן ואילך משמיע אליהו דברים של הבל. ולפיכך, אירוני משפט הסיום (טז) ואיוב הבל יפצה פיהו – בבלי דעת מלין יִכָּבֵר (ירבה). והוא חוזר על דבריו לעיל: (ל"ד, לה) איוב לא בדעת ידבר.

אין איוב מגיב על תוכחת אליהו. לאחרון נדמה, כי שתיקת איוב – כמוה כהודאה חלקית באשמתו. לפיכך, הפעם, אינו נושא קולו (ויען), אלא: (ל"ו, א-ב) ויסף אליהו ויאמר (בניחותא) פֶּתַר לִי זַעִיר (המתן לי מעט) – וְאַחֲרָיִךְ (טענה חדשה, כביכול, ולמעשה, גיבוב נוסף של אותם רעיונות ובמלים מבובלות) – כִּי עוֹד (לי) לֹא לֹא לֹא (על אודותיו) מִלִּים (נוספות) - - - (ה-ז) הן (אכן) אל (צדיק)¹³⁰ כביר – ולא ימאס (משפט) - - - לא יִחִיה רשע, ומשפט עניים יתן. לא יגרע מצדיק עיניו - - -

ולאחר גיבוב של דברים מוסיף אליהו ומציין את עוצמת האל השגיא: (כב-כה) הן (אכן) אל ישגיב בכחו – מי כמהו מורה (צדק במשפט),¹³¹ (כביאורו בסמוך): מי פקד עליו דרכו, ומי אמר: פעלת עולה. ושוב – גיבוב של מילים, ולאחריהן פותח אליהו בתיאור האל השגיא בטבע: (ל"ז, כו) – ל"ז, יג) הן (אכן) אל שגיא ולא נדע (גדולתו) - - - כי (כז) יִגְרַע (יטיף) נטפי מים - - - (ב) שמעו שמוע ברגז קלו - - - (ה) יִרְעַם אל בקולו נפלאות. עֲשֵׂה גדלות ולא נדע. כי לשלג יאמר הָוָא (רד על ה) ארץ - - - (י) מנשמת אל יתן קרח - - - שוב – גיבוב של מילים. ובסיכומם של דברים: (יב) כל אשר (נמנו לעיל – כוחות הטבע) יצום (יפקוד עליהם) על פני תבל (ברדתם) אֶרְצָה – אם לשבט - - - אם לחסד - - -

לקראת סיום נכנס אליהו למעין חוויה אקסטטית – מתפעל מפלאי הטבע (הכנה להתגלות האל מן הסערה). אליהו פותח בפנייה עדינה וקרובה אל איוב: (יד) האזינה זאת (המתואר להלן), איוב, עמד והתבונן נפלאות אל. הוא פורט על דרך השאלה הרטורית (טו-יח): התדע בְּשׁוֹם

130. השווה ל"ד, יז: ואם צדיק כביר תרשיע.

131. טור-סיני, שם, עמ' 304.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

אלוה עליהם, והופיע אור עננו ... התדע על מפלשי (דרכי) עב - - - (יט) הודיעני (פונה באירוניה אל איוב) מה נאמר לו (לאל – יוצר אור ובורא חשך), לא נערך (מלים) מפני חשך. ושוב גיבוב של מלים; ובסיום – המסקנה החוזרת ונשנית: (כג-כד) שדי (נשגב) – לא מצאנהו; שגיא כח ומשפט (ועם זאת:) ורב צדקה – לא יענה (את הזכאים בדין).¹³² לכן (המסקנה: מן הראוי ש) יראוהו אנשים (יראת הנורא האלוהי. לעומת זאת) לא יראוהו¹³³ (הכאילו חכמים כאיוב –) כל חכמי לב... במשפט הסיום האירוני, לפי ביאורנו, מכה אליהוא את איוב בנשקו הוא: חכם לבב ואמיץ כח קורא איוב, באירוניה, לאלהים בפתח נאומו הסרקסטי (ט', א-ד).

תמונה ג' (ל"ח, א-מ"ב, ו) איוב משפיל עצמו לפני האל – בעקבות שני נאומי ד' מן הסערה:

שיא הדרמה

בתום דברי אליהוא – שוב משתררת דממה. איוב אינו מגיב – נותר מתחפר בעמדותיו. במצב דברים זה מגייס מחבר הדרמה את עקרון 'דאוס-אקס-מכינה', כדי להביא פתרון מלאכותי לקונפליקט – הדרמטי כביכול – בין איוב לרעים. הקישור – אסוציאטיבי: הוא מתייחס לדברי אליהוא על אודות האל שגיא כח בטבע, הנקרא כאן בדרך-אירונית בשם-הווייה (יקוק) – האל הקרוב אל האדם, הפרט.

(ל"ח, א) וען ד' את איוב (אליו אישית בלבד. גילוי אלוהי) מן הסערה,¹³⁴ ויאמר (בנימה סרקסטית – אפשרי רק בסטירה): (ב-ג) מי זה 'חכם-הלב' מחשיך (מאפיל) עצה, במליון, בלי דעת? (אדרבא): אזר-נא כגבר חלציד, ואשאלך, והודיעני.

מכאן ואילך (פרקים ל"ח-מ"א) פותח האל בשורה של שאלות רטוריות על דרך: האם פעלת? מי פעל? איפה היית? אי זה?¹³⁵ – האל השגיא, בורא העולם, מאלף את איוב האנוש, המוגבל בשכלו, להצטנע עד מאד, שעה שהוא מעז להציע, כמשה, את שאלת הראני נא את פְּבֹדְךָ (שמות ל"ג, יח):

132. טור-סיני, שם, עמ' 314.

133. הצעת הקריאה עפ"י טור-סיני, שם, שם וע' כהנא עמ' ר"ב-ר"ג.

134. כמו בנחום א', ג: ד' בסופה ובשערה דרכו. וכן ביחזקאל א', ד: והנה רוח סערה באה מן הצפון, ועוד – במקרא.

135. השאלות הן 1. אישיות-פרסונליות, הפותחות בדרך כלל בה' השאלה ובפועל בגוף שני: איפה היית (ל"ח, ד). המימד צוית (ל"ח, יב) הבאת (ל"ח, טז). 2. א-פרסונליות, הפותחות במי בצירוף פועל בגוף שלישי: מי שם (ל"ח, ה) מי ירה (שם, ו) מי שלח (ל"ט, ה). סוג ראשון מא פס את (חשיבות) א י ו ב. סוג שני מ א ד י ר א ת ג ד ו ל ת ד' (הערת אסף מאלי – והתודה על כל הארותיו).

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

מהו סוד ההנהגה האלוהית?

מכאן ואילך, שעה שהאל פורס לפני איוב במיוחד – הרעים מאזינים בלבד – את החכמה האלוהית, המתגלית בהנהגת עולם הטבע – אומר לו האל במרומז: הנח לשאלה זו, שהיא מעבר ליכולת השכל האנושי. בה בשעה – בעצם היענותו לבקשת איוב – מתגלה האל כאכפתי, כמתחשב וכמבין למצוקתו של איוב. לפיכך, אף שהאל נוזף באיוב, אין הוא מאשימו בחטא. מכאן, הפתח לאיוב לקבל – אחר התמהמהות קלה – את גורלו בהכנעה.¹³⁶

בפתח הדברים, לגופם, שואל האל את איוב שאלה מקניטה בנימה אירונית (ד-ה): איפה היית ביסדי ארץ – הגד, אם ידעת בינה (אתה "חכם-הלב")... בהמשך – עורם האל קובץ של שאלות רטוריות – להראות את גדולתו בטבע: מי שם ממדיה כי תדע - - - (יב) המימיק צוית בקר - - - (יט) אי זה הדרך ישכן-אור - - - (לא) התקשר מעדנות כימה - - - (לט) התצוד ללביא טרף - - - (לי"ט, א) הידעת עת לדת יעלי סלע - - - (יט) התתן לסוס גבורה - - - (כו) המבינתך יאָבָר – (יריס את כנפיו) – נץ (כז-ל) אם על פיך יגביה נשר - - - ואפרוחיו יעלעו דם, ובאשר חללים – שם הוא.

לפתע, עוד בטרם סיים האל את התיאור המורכב והבלתי מתקשר של מעשי נפלאותיו בטבע, שוב משתררת שתיקה. אפשר, שציפה האל לתגובה ספונטנית של איוב – וזו לא באה. שתיקת איוב הופכת לרועמת – אם לא חצופה. לפיכך, אחר הפסקה קלה, נושא האל את קולו ברוגזה (אפשרי רק בסטירה):

(מ', א-ב) ויען ד' את איוב (אישית) ויאמר (בלשון של תמיהה): הֲרֵב (יריב) עם שדי יסור (=מוכח, כבמקביל. מניין לו עזות-המצח)?! (האפשר ש)מוכח (מי שמתווכח) [עם]¹³⁷ אלוה יעננה (=יעננהו בכתוב מלא. כלומר: יצפה למענה מאתו – כביכול, שווה-בשווה – בלשון של נזיפה)?!

איוב חש, כי העלה את חמת האל השגיא-הנורא, עד להשחית, ולכן נפחד מפני התוצאות. אחר התאוששות-מה, הוא מגיב בכפל-לשון: (ג-ה) ויען איוב את ד' ויאמר (בדחילו ורחימו): הן (להדגשה) קלותי (בזוי אני בעיני: מי אני ומה אני) – מה (כי) אשיבך?! [הן] ידי (כבר) שמת לימו-פי (ועל-כן החרשתי...) – לשון אחת, שנותן איוב לפירוש שתיקתו. עם זאת, הוא מיד סומך לה לשון אחרת: אחת דברתי – ולא אענה, ושתים – ולא אוסיף. כאומר: אין לי מה להוסיף על כל שכבר טענתי פעמים אחדות, ולפיכך: ידי שמת לימו פי...

136. ראה י' קליין, איוב, עולם התנ"ך, עמ' 196.

137. לביאור כל הפסוק – ראה בן-צבי, שם, עמ' 202.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

על-פי שתי הלשונויות, בסופו של דבר, אין איוב מביע כל חרטה¹³⁸.

חמת האל בוערת (רק בסטירה הדבר אפשרי): האפשר, שגם לאחר נאומו מוסיף איוב ומחזיק בטענתו (ט', כד): **ארץ נְתַנָּה ביד רשע!** אחר התאפקות קלה, כביכול, שב האל ופונה אל איוב בסרקזם חריף: (ו-ח) **ויען ד' את איוב מן סערה ויאמר** (בנזיפה): **אזר-נא כגבר חלציך – אשאלך והודיעני** (עד כאן כבפתיחת הנאום הראשון ל"ח, ג) – **האף** (עליה בדרגת הנזיפה. כשואל: מניין לך החוצפה): **תפר** (תבטל את צדקת) **משפטי** (בעולם), [האף] **תרשיעני** – **למען** (כביכול) **תצדק!** כאומר: אתה – הצדיק, ואני – הרשע! – תעוזה אפשרית, כמובן, בסטירה בלבד.

מכאן ואילך שב האל ושואל את איוב שאלות רטוריות – כדרך שנהג בנאומו הראשון, והפעם על מנת להבליט (אל מול קוצר ידו של איוב) את יכולתו הוא להתמודד עם שני פריצי החיות: הבהמות והלוויתן. העמדה מעין זו אפשרית אך ורק בסטירה. ולפיכך גם אין לתמוה: הכיזד יוכלו התיאורים המוגזמים של עוצמת החיות, לשכנע את איוב, כי כל מעשי האל השגיא – במשפט הצדק מתנהלים?¹³⁹

נאומו השני של האל משתרע על שני פרקים (מ', טו-מ"א, כו). בפתיחת הדברים לועג האל לאיוב (על דרך ההיתול¹⁴⁰ והסטירה) – באומרו: **אם, לדעתך, איני מנהל את העולם כדבעי, אדרבא, הראה נא את כוחך אתה: (ט-יד) ואם זרע כאל לך - - - עדה נא גאון וגִבָּה - - - ראה כל גאה, הכניעהו - - - וגם אני אודך, כי-תושע לך ימינך ... לשון ההיתול הופכת, בסיום, לסרקזם.**

עתה ניצב האל – כמו בדרמה – אל מול איוב ומבקש ממנו להסתכל בחיה מפלצתית על-טבעית¹⁴¹ – **כדי להוכיח כי תושיע לך ימינך**. האל מורה, כביכול, באצבעו:¹⁴² **(טו) הנה נא בהמות, אשר עשיתי עמך (לכאורה, בריה כמותך): חצירי כבקר יאכל. אולם בהמשך מתואר הבהמות העצום – כיצור שלא מן עלמא הדין: (טז-כד) - - - יחפץ זנבו (אבר הזכרות¹⁴³) כמו ארז, הוא (ולא אתה)**

138. ראה הופמן, **שם**, עמ' 289: הדברים ניתנים להתפרש בצורות מנוגדות.

139. ראה בן-צבי, **שם**, עמ' 203-204.

140. חכם, **שם**, עמ' שיי"א. וראה הופמן, **שם**, עמ' 290, המביא גם את דברי גורדיס בהערה 56.

R. Gordis, *The Book of God and Man*, Chicago 1965 p.119

לשיטתו של הופמן, אין הדברים הללו חלק מן המהדורה המקורית של הספר.

141. טור-סיני, **שם**, עמ' 338-339. **איוב, עולם התנ"ך**, עמ' 208-209. בן-צבי, **שם**, עמ' 204 מביא את מדרש ויקרא רבה פרשה כ"ב על בהמות האגדי.

142. חכם, **שם**, עמ' שיי"ג.

143. **איוב, עולם התנ"ך**, עמ' 209; (פירוש ב') בן-צבי, **שם**, עמ' 204.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

ראשית (כמשמעו או מבחר) דרכי-אל - - - כי [ני]בול הרים ישאו לו - - - יבטח כי יגיה ירדן (=נהר)¹⁴⁴ אל פיהו.

על מפלצת מעין זו מסיים האל לדבר ושואל: מי זה יוכל לצודו (כד) בעיניו יקחנו? במוקשים ינבא אפ[ו]!!

איוב, מן הסתם, מחריש, אך האל ממשיך בלעגו – כאומר: אם תתקשה לצוד את הבהמות באפו, שמא תנסה כוחך בציד הלוויתן באפו? (כה-לב) (אולי) תמשך לויתן בחכה? - - - התשים אגמן באפו? - - -

האל ממשיך בסרקזם: הירבה אליך תחנונים (לבל תצודהו)? - - - היכרת ברית עמך? - - - התשחק-בו כצפור? - - - התמלא בְּשִׁפּוֹת עורו? - - - האל מסיים פרק זה בהתגרות (לב): שים עליו כפך (ותראה מה יקרה לך). זכר (תזכר את תגובתו הנמרצת; ומובטחני): מלחמה (עמו), אל תוסף . . .

גם עתה איוב מחריש. לפיכך שב האל ונזקק לתיאור מי שיתגרה בלוויתן; והפעם בלשון נסתר (מ"א, א-ב): הן (אכן) תִּחַלְתּוּ (של מי שהעז – שים עליו פֶּפֶד) – נכזבה. הגם (הלא, אכן¹⁴⁵ רק) אל מראיו – יִטַּל (ארצה) - - - ומי הוא לפני[ו] יתיצב? - - - בהמשך מתגאה הלוויתן¹⁴⁶ בגוף ראשון: (ג-ה) מי (האם יש מי אשר) הקדימני (ניצחני –) ואשלים (לו פרס)? - - -

מכאן ועד לסוף הפרק מתוארת עוצמתו של הלוויתן כיצור הבלתי-ניתן לכיבוש אלא על ידי האל. לפיכך פותח האל בשאלה רטורית: (ה-ו) מי (אי-פעם) גלה פני לבושו (=עורו)? - - - דלתי פניו מי פתח? - - - והתשובה: האל בלבד!

בהמשך יבוא תיאור מפורט של עוצמתו הבלתי טבעית של הלוויתן: (יא) מפיו לפידיים יהלכו - - - (יז) מש[א]תו (=ממוראו) יגורו אלים (כוחות-טבע עצומים), משברים (גלי-ים¹⁴⁷) יתחטאו (יתפייסו, יתרככו¹⁴⁸) - - - (כג) ירתיח כסיר מצולה – ים ישים כמקחה - - - ולסיום (כה-כו) מועצם הלוויתן, והוא הולך ונדמה לשר-הים, שמרד באל, אדוניו, ונוצח על ידו. לפנינו יסוד מיתולוגי, שהמקרא מבקש לעקור מתוכו; ובספר איוב, כבסטירה, כבש לו מקום נרחב:¹⁴⁹ (כה) אין על

144. טור-סיני, שם, עמ' 341; חכם, שם, עמ' שטז; וראה שלי"ג, שם, עמ' 396 – ירדן: אשד מים.
 145. בן-צבי, שם, עמ' 208. חכם, שם, הערה 54 עמ' ש"כ.
 146. ראה חכם, שם, עמ' ש"כ הערה 58. שני הכתובים הם דברי התפארות, המושמים בפי הלוויתן.
 147. חכם, שם, עמ' שכ"ד; בן-צבי, שם, עמ' 211. וכן פרש רש"י על-אתר: גלי הים שקרויין משברים. וראה יונה, ב', ד.
 148. טור-סיני, שם, עמ' 347; חכם, שם, עמ' שכ"ד הערה 80. ורש"י פירש לשון חסרון כמו (מל"א, א', כא) והייתי אני ובני שלמה חטאים.
 149. ראה טור-סיני, שם, עמ' 33 על הכתוב (ג', ח) העתידים ערר לויתן. ועמ' 99-100 על הכתוב (ט', יג) תחתו שחחו עזרי רהב. עמ' 231-232 (ז', יב) בכחו רגע הים, ובתבונתו מחץ רהב.
 שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

עפר קְשָׁלוֹ (בדומה לו) – העשׂוֹנִין לְבַלִּי חַת – אֵת כָּל גְּבַה יִרְאֶה (מגבוהה – מכיוון ש) הוא מֶלֶךְ עַל כָּל בְּנֵי שַׁחַץ.

בחלל המקום הדרמטי, עם תום הנאום, מהדהדת השאלה-ההתרסה של האל כלפי איוב: מי אתה, השחצן, שתעז פנים כלפי מי שגבר על השחצן, על כל בני שחץ?!¹⁵⁰

כעבור שעה קלה באה תגובתו של איוב – שְׂיֵאָה שֶׁל הַדְרָמָה: דבריו המשתמעים לשני פנים – כדרך הסטירה – מלמדים, כי שום דבר לא נשתנה אצל איוב: גם לאחר הגילוי האלוהי מן הסערה, איוב נשאר צדקן. אף שבתוכי-תוכו לא השלים עם העדר המענה האלוהי על מר-גורלו, הרי כלפי חוץ, מעמיד איוב פנים של מי שקיבל עליו את הדין, בהכנעה.

(מ"ב, א-ו) וַיַּעַן אִיּוֹב אֶת ד' (כנוע-לב, כביכול) וַיֹּאמֶר (באירוניה): יָדַעְתִּי (אכן) כִּי [נִ]כַּל תּוּכַל (גם על בהמות וגם על לווייתן; עם זאת ידעתי כי) וְלֹא יִבְצַר מִמֶּךָ (כל) מִזְמָה¹⁵¹ (גם טובה וגם רעה – כעין זו שבאה עלי, ואיני מבין את משמעותה – נפלאות ממני – כפי שיבאר בהמשך).

איוב מפסיק קמעה ומיד פותח בציטוט מדברי האל בראשית דבריו (ל"ח, ב). כאומר: טענת נגדי: "מי זה מעלים עצה בלי דעת?" – לכן (אכן) הגדתי (אני מוכן להודות) ולא אבין (על שום מה באה עלי הרעה הזאת). נפלאות ממני (דרכיך) – ולא אדע (פשרן).

איוב שוב מפסיק קמעה. מתעשת ומהפך את דברי ד' – שם בהמשך (ל"ח, ג): שִׁמְעָנָא (אלהים) – וְאִנְכִי (הפעם) אֲדַבֵּר. אֲשַׁלַּךְ (אני) – וְהוֹדִיעֵנִי (אתה): נפלאות ממני ולא אדע – כנזכר לעיל). אמנם זכיתי בהתגלותך אלי: (בעבר) לשמע אֶזֶן (בלבד) – שִׁמְעַתִּיךָ; וְעַתָּה (והנה אכן)¹⁵² עֵינַי רִאֲתֶיךָ. אך מה השגתי מכך? השפלה טוטלית: על כן (לפניך) אֲמַאֵס (נפשי הבזויה)¹⁵³ וְנַחֲמַתִּי¹⁵⁴ (אמצא ניחומים במצבי האומלל כמי ששוכן) על עפר ואפר - - - כלומר, גם עתה, איוב נשאר דבק בעמדתו...¹⁵⁵

150. ראה הופמן, שם, עמ' 288: הישמר לך מלהוסיף למרוד במי שמצליח להכניע מפלצות כבהמות וכלווייתן! וראה איוב, עולם התנ"ך, עמ' 215.

151. ראה איוב, עולם התנ"ך, עמ' 216: בספרות החכמה המילה "מזימה" היא דו-משמעית: לעתים חיובית ואף רצויה (משלי ב, יא), ולעתים היא שלילית ומציינת תכנית לעשות רע (שם, כ"ד, ח).

152. גור, מלון עברי, "עתה" בהוראת החלטה (אמנות דבר: ועתה שני בניך (בראשית מ"ח, ה)).

153. בן-צבי, שם, עמ' 214 (ולפניו – ראב"ע).

154. שוב ביטוי דו-משמעי. ראה חכם, שם, עמ' שכ"ז-שכ"ח: ונחמתי – בכפל משמעות: חוזר אני בי מדברי - - - ומשמעות שנייה: קבלתי תנחומין, מנוחם אני.

155. ראה הופמן, שם, עמ' 289: "אין זה סביר לבטא חרטה שלמה בלשון כה חמקמקה. בנסחו כך את תשובת איוב נתכוון אפוא המחבר להשאיר את השאלה, האם באמת השתכנע איוב מנאום האל – בלתי פתורה, וזרק את הכדור לידי כל אחד ואחד מאתנו: אם אני השתכנעתי – אין סיבה לשער, שאיוב לא השתכנע ממנה; אך אם אני לא השתכנעתי – איני יכול להניח אחרת באשר לאיוב". הערה מתאימה לטקסט סטירי, כהשערתינו (ועיין שם בדברי רס"ג בהערה 54).

וראה חכם, שם, עמ' שכ"ח הערה 103: "דברי איוב האחרונים סתומים, ונותנים מקום לפירושים רבים - - -".

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

ברם, במישור הגלוי, אפשר להבין את דברי איוב כדברי בעל-תשובה, כמי שיודע, כי כל תוכל ולא יבצר ממך מזמה - - - לכן הגדתי (הצהרתי על כך - אף ש) ולא אבין - נפלאות ממני - ולא אדע. זאת, משום שזכיתי לשמע און - שמעתיד, ועתה (אף) עיני ראתך. על כן אמאס (בדברי הקודמים). ונחמתי (אתחרט על שהתרסתי כלפי שמיא.¹⁵⁶ אף אהיה מוכן להשפיל את עצמי - כאברהם¹⁵⁷ -) על (היותי) עפר ואפר . . . איזו נימה צדקנית ... איוב במעלתו של אברהם ... (אפשרי רק בסטירה).

מערכה ששית (מ"ב, ז-יז): איוב חוזר בתשובה?

תמונה א' (ז-ח): הרעים לא דברו נכונה באיוב

ויהי¹⁵⁸ אחר דבר ד' (התגלה בסערה¹⁵⁹) את הדברים האלה אל איוב - בנוכחות הרעים המתרשמים, מן הסתם, ממה שנראה מדברי איוב כחרטה על התרסתו כלפי שמיא - ויאמר ד' אל אליפז התימני (הבכיר שברעים): חרה אפי בך ובשני רעידך, כי לא דברתם אלי נכונה (אמת) כעבדי איוב (כי אין כמהו בארץ: איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע) . . .

רק בסטירה אפשר, שהאל יתרשם - כמו הרעים - מדבריו הצדקניים של איוב (כפי שבארנו לעיל) - ויקראהו עבדי איוב - כדרך שקראהו בצורה מוטעית (כביאורנו לעיל) במערכה השנייה והשלישית (א', ח; ב', ג); אלא שבמערכה האחרונה (בכוונת מכוון של מחבר הסטירה) נעדר השטן (ישוטה-המלךי); כלומר אין מי שיקרא, הפעם, תיגר על מעשה האל . . . לפיכך, אין להתפלא, על שהאל מטיל על איוב עבדו להתפלל על הרעים החוטאים - לאחר שיעלו עולות בעדם - כדרך שנהג איוב הצדקן, במערכה הראשונה, שעה שחשש: **אולי חטאו בני וברכו אלהים בלבבם . . .**

בלשון הכתוב (ח): **ועתה קחו¹⁶⁰ לכם שבעה פרים ושבעה אילים, ולכו (הזדרזו ללכת) אל עבדי איוב, (לאחר ש)¹⁶¹ והעליתם עולה בעדכם, (ומובטחני כי) ואיוב עבדי (הצדיק?) יתפלל עליכם. כי (אכן) אם (נשבע אני - שאת) פניו אשא (האל השגיא יתחנן לפני איוב, עפר ואפר . . .) לבלתי עשות עמכם**

156. בן-צבי, שם, עמ' 214. וראה הערה 154 לעיל.

157. אי-אפשר להימלט מן הקונוטציה לביטוי הנוסף, היחיד, במקרא: **ואני עפר ואפר** (בראשית י"ח, כז). ראה חכם, שם, עמ' שכ"ח.

158. פותח ענין חדש. ראה הערה 49 לעיל.

159. ראה הערה 123 לעיל: **דבר** במקרא - במשמעות של גילוי אלוהי.

160. ראה רדי-רבין, **לקח** משמעות מס' 15. אולי פועל עזר במשמעות: הזדרזו. כאן: קחו ולכו. השווה שמ"ב, י"ח, יח על-פי רמב"ן לבמדבר ט"ז, א.

161. **והעליתם** - ו' הרצף. דהיינו: לאחר שכבר תעלו עולה.

שנתון "lee" - תשס"ה כרך י'

נבלה (מעשה לא נאות¹⁶²), כי (אכן) לא דברתם אלי נכונה (אמת) כעבדי איוב . . .

תמונה ב' (ט): האל נושא פנים לאיוב הסלחן

(ואמנם) וילכו אליפו התימני ובלדד השוחי [ו]צפר הנעמתי ויעשו, כאשר דבר אליהם ד' (העלו עולות וביקשו את סליחת איוב). וישא ד' (כהבטחתו לעיל) את פני איוב (והוא, כמובן, סלח לרעיו – כאמור בסמוך: בהתפללו בעד רעהו).¹⁶³

תמונה ג' (י-י"א): האל מנשא את איוב:

(י) וד' שב את שבות (קרי) איוב – בהתפללו בעד רעהו.

התמונה פותחת בביטוי מעורפל במכוון – שב את שבות, שְקִשְׁרוּ להמשך ניתן לכמה פרשנויות:¹⁶⁴ על-פי הכתיב שב את שבות – ד' החזיר לאיוב את שנלקח ממנו, כביכול, בשבי.¹⁶⁵ על-פי הקרי שב את שבות – האל החזירו לקדמותו¹⁶⁶, דהיינו, אל מצבו הטוב שלפני התנסותו האחרונה. על-פי הקרי, מסתבר יותר ההמשך – בהתפללו בעד רעהו, רוצה לומר: משעה שנתגבר איוב על אנוכיותו וצדקנותו, בהיותו נכון להתפלל למען זולתו – בא האיש על תיקונו והיה ל"איוב" – "בעל התשובה".¹⁶⁷ ברם המשך הכתוב: ויִסֶּף ד' את כל אשר לאיוב למשנה – מתקשר היטב אל הכתיב – כאומר: מה שנלקח מאיוב – שב אליו בכפל כפליים.

התמונה בהמשך אפשר מתפרשת לשני הפנים: מחד גיסא – איוב, שנפתח אל הזולת, מוצף במנחמים; ומאידך גיסא – המנחמים מאוששים אותו כלכלית: ויבאו אליו כל אחיו וכל אֶחֱיָתָיו וכל יִדְעֵיו לפניו¹⁶⁸ – ויאכלו עמו לחם בביתו: וינדו לו וינחמו אתו על כל הרעה אשר הביא ד' עליו, ויתנו לו איש קשיטה אחת ואיש נזם זהב אחד.

כפל המשמעות של הביטוי וד' שב את שבות איוב, כפי שביארנו, מותיר אותנו לקראת סוף הדרמה בתחושה של אי-וודאות: איוב שלאחר הגילוי האלוהי – אכן חזר בתשובה והיה

162. ראה הערה 94 לעיל.

163. טור-סיני, שם, עמ' 352. בהתפללו בעד רעהו (פסוק י'). מקום המלים האלה, כדעת רבים, בסוף פסוק ט', וישא ד' את פני איוב . . . בהתפללו וכו'.

164. חכם, שם, עמ' שלי"א הערה 108; איוב, עולם התנ"ך, עמ' 218.

165. בן-צבי, שם, 215.

166. טור-סיני, שם, עמ' 352; שלי"ג, שם, עמ' 411; חכם, שם, עמ' שלי"א; איוב, עולם התנ"ך, עמ' 218.

167. טריין, שם, עמ' 1197; י"ד הלוי סולובייצ'יק, "קול דודי דופק", בסוד היחיד והיחוד, ירושלים תשל"ו, עמ' 343-347 ("איוב").

168. מי שנתרחקו הימנו – כדבריו לעיל י"ט, יג-יד: אחי מעלי הרחיק, וידעי אך-זרו ממני. חדלו קרובי, ומִדְעֵי שְׂחֹנוֹנֵי.

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

למעורב בחברה; או שמא שב לקדמותו – ושוב היה 'גדולי ברכוש' . . .
הדילמה תיפתר באפילוג הסמוך; ועם הפתרון – תתגלה עמדת מחבר הדרמה.

אפילוג: (יב-יז) איוב מת זקן ושבע ימים:

(לאחר-מכן) ודי' ברך את אחרית איוב מראשיתו¹⁶⁹ (כפל כפליים, כאמור: בפסוק י' למשנה): ויהי לו ארבעה עשר אלף צאן וששת אלפים גמלים ואלף צמד בקר ואלף אתונות. (ולעומת התיאור בפתיחה [א', ב-ג] הכתוב כאן מקדים ומביא, באירוניה, את ברכת הרכוש לפני ברכת הבנים) ויהי לו שבעה (כפל שבעה = ארבעה עשר¹⁷⁰) בנים – ושלוש בנות (בלבד... - - - ולא נמצאו) נשים יפות כבנות איוב בכל הארץ (הבלטת היופי הגשמי – בניגוד למשלי ל"א, ל: שקר החן והבל היפי – אשה יראת ד' היא תתהלל . . .). ויתן להם (=להן) אביהם נחלה בתוך אחיהם – כאיש 'גדולי ברכוש'. בכך סוגר האפילוג מעגל עם האמור בפרולוג (א', ג2): ויהי האיש ההוא גדול (ברכוש ובמעמד) מכל בני קדם... ובכך היסדר' בא על מקומו בשלום!!!

נמצא, שעל-פי האפילוג (המשקף את עמדת מחבר הדרמה), אחר שנתאושש איוב מאסונו, הוא דואג אך ורק לבני משפחתו. שום שינוי לא חל ביחסו אל הזולת – למרות התפללו בעד רעהו. וכך גם מסתיים סיפור חייו: ויחי איוב אחרי זאת (וד' שב את שבית איוב . . . ברכוש!) מאה וארבעים שנה (כפל ימי שנותינו בהם שבעים שנה – תהלים צ', י) ויראה את בניו ואת בניו ארבעה דורות. וימת איוב זקן ושבע ימים . . . – לשון, הרומזת לאמור על דוד המלך (דהיי"א כ"ט, כח): וימת בשיבה טובה – שבע ימים, ע ש ר ו כ ב ו ד ; לעומת האמור באברהם 'אבי האומה' (בראשית כ"ה, ח): וימת אברהם בשיבה טובה – זקן ושבע – במעשים של חסד עם הזולת . . .

אפשר אפוא להניח, שלא באו הדברים בסיום אלא לרמוז – על דרך הסטירה – מה בין גדולת אברהם לבין גדולת איוב: אברהם העברי 'ירא האלהים', התמים המנוסה,¹⁷¹ המאמין הנאמן,

169. שוב קונוטציה לאברהם (בראשית כ"ד, א): ואברהם זקן בא בימים, ודי' ברך את אברהם בכל. והשי' דברי בלדד: והיה ראשיתך מצער, ואחריתך ישגה מאד (ח', ז).

170. כפירוש השני אצל: שלי"ג, שם, עמי עמי 412 בהערות; חכם, שם, עמי שלי"ב; איוב, עולם התנ"ך, עמי 220. בן-צבי, שם, עמי 216: וכן משמע מדברי חז"ל (בבא בתרא ט"ז, ע"ב): "מפני מה לא נכפלו בנותיו של איוב" - - - ולגבי הבנות כבר אמר ר' יוחנן (שם): "אבל נכפלו ביופיי".

171. ע"א סימון, "יאה איתם על התמימות השנייה", עיון, י"ד, (ב-ג-ד), תשכ"ד, עמי 213-238.
Nahum M. Sarna, *Understanding Genesis*, J.T.S. New York, 1966, pp. 162-163.

שנתון "lee" – תשס"ה כרך י'

איש החסד והאמת¹⁷² – מעומת עם איוב 'החכם' מבני-הקדם: ירא הנורא האלוהי, הצדקן והאנוכיי. מכאן, נראה להניח, כי הבעייה שהעסיקה את מחבר הדרמה הסטירית על אודות איוב, לא הייתה שאלת התאודיצייה – צדיק ורע לו, אלא מהי עבודת-ד' האמיתית: האם כאיוב – המשמש את הרב על מנת לקבל פרס – המנוסה על ידי השטן; או כאברהם – המנוסה האמיתי (בראשית כ"ב, א): והאלהים – נסה את אברהם.¹⁷³

סיום

נראה אפוא, כי ספר איוב – כמאפיין את הסטירה – אינו מוצא פתרון לשאלת התיאודיצייה, אשר נותרת תעלומה נשגבה מבחינת אנוש. ברם, הפרשנות הנגזרת מהצעתנו – לקרוא את ספר איוב כדרמה סטירית (בתמונות ובמערכות) – נותנת פתרונות אלטרנטיביים לבעיות, שפרשנים וחוקרים מעלים – הן במכלול היצירה והן בפרטי הכתובים. נראה לנו, כי קריאת הדברים בנימה אירונית או סרקסטית, כדרך הסטירה – פתרה קשיים רבים בהבנת הכתוב, כדרך שהעלינו בעבודתנו.

ובהתייחסות למכלול – נראה לנו לציין, שלמרות העובדה, שמחבר ספר איוב עושה מאמץ – ביחוד במסכת הנאומים – לשלול את תורת הגמול הקלסית, הרי בגופו של הסיפור דעתו נתונה, במיוחד, לדחות את הפתרון, שעל-פיו הצדיק סובל ייסורים, מכיוון שהוא מועמד בניסיון על-ידי האל, פתרון לבעיית התאודיצייה שנתחדש, כפי ששיערנו, בדורו, התקופה המקראית המאוחרת.

מן הראוי לציין, שלאחר תקופה זו – מוצא אתה בספרות חז"ל ניסיון לנסח, מחדש, את המושג יראת ד', שהכרנו בספרות החכמה של המקרא: יראת ד' היא חכמה. כך – בפרקי אבות א', ג: "אנטיגונוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק. הוא היה אומר: אל תהיו כעבדים, המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס, אלא היו כעבדים, המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס – ויהי מורא שמי עליכם!"¹⁷⁴ דהיינו: עבודת ד' מתוך אהבה – באה לכלל ביטוי - בעבודת ד' מתוך יראה.¹⁷⁴ ניסוח זה קרוב מאד לביקורת על דמות איוב 'הצדקן', כפי

172. אפרים א. אורבך, חז"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 353.

173. אררט, בית מקרא, שם, עמ' 277-278.

174. כדרך שניסח זאת רמב"ם במשנה תורה, הלכות יסודי התורה, ריש פרק ב'. "והיאך היא הדרך לאהבתו וליראתו: בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה

שנתון "מע" – תשס"ה כרך י'

גדולה לידע השם הגדול - - - וכשמחשב בדברים האלו עצמן **מיד** הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעה קלה מעוטה לפני תמים דעות." - התודה לפרופ' מיכאל נהוראי על הארה זו.
175. התודה - לרעייתי, רחל, על התרומה ועל העידוד בפרסום רעיונות מאמר זה; ובמיוחד - האמור על אודות השטן.
שנתון "לע" - תשס"ה כרך י'

שנתון "שע" – תשס"ה כרך י'